

me çabasını gösterme anlamına gelirse, reformlar geliştirici olma potansiyelini taşır. Sonuç olarak sosyalizm de bir toplumsal biçimdir ve çatışmalarla doludur. Sosyalizm açısından önemli olan, doğası gereği dinamizm ve devrimci değişme özelliği taşıyan temel niteliklerini korumak ve geliştirmektir.

Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?

Sungur SAVRAN

*Ölümünün 20. yıldönümünde
Can'ın anısına
(12.12.1944 - 1.4.1968)*

«Biri yarı yarıya ölmüş, biri yarım yamalak yaşayan, biri de neredeyse konuşamayan üç önderin ardından, gençlik ve enerji dolu Gorbaçov'u görmek doğrusu çok sevindiriciydi.» Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkez Komitesinin kıdemli bir üyesinin bu sözleri¹ bu ülkenin 70'li yılların sonundan bu yana dünyaya yansıttığı imgeyi çarpıcı biçimde özetliyor. 1964 yılında Kruşçev'in görevden alınmasıyla Genel Sekreterliğe getirilen Brejnev'in Kasım 1982'deki ölümünü, Andropov (Kasım 1982-Nisan 1984) ve Çernienko (Nisan 1984-Mart 1985) nun kısa dönemleri izlemişti. İkibuçuk yıl içinde üç yaşlı Genel Sekreter'in ölümü, adeta Sovyet toplumunun 70'li yılların ikinci yarısından itibaren içine girdiği durgunluk ve çürüme atmosferinin bir simgesi gibiydi. Mart 1985'de Genel Sekreterliğe getirilen Mihail Sergeyeviç Gorbaçov ile birlikte, sadece (Stephen Cohen'in, iktisadın «azalan getiri yasası»na nazire olarak kullandığı deyimle) «azalan genel sekreterler yasası» tersine dönmüyordu². Aynı zamanda, yeni Genel Sekreter'in yönetimi altında SBKP, yöneticisi olduğu toplumun derin ve köklü bunalımına bir çıkış yolu bulmak amacıyla onyıllardır ilk kez silkeleniyor, harekete geçiyordu. *Uskorenie* (hızlandırma), *glasnost* (duyurma, saydamlık, açıklık) ve *perestroyka* (yeniden-yapılanma) sözcükleri sadece Sovyet toplumunun gündeminin başına yerleşmekle kalmıyor, bütün dünya dillerinin sözlüklerine giriyordu.

Gorbaçov'un ve uygulamaya koyduğu perestroyka'nın bütün dün-

1) Aktaran: M. McCauley, «Gorbachev as Leader», M. McCauley (der.), *The Soviet Union Under Gorbachev*, Macmillan, Londra, 1987 içinde, s. 9

2) Aktaran: Zhores Medvedev, *Gorbachev*, Basil Blackwell, Oxford, 1986, s. 166. Cohen ünlü bir Sovyetolog'dur. En önemli yapıtı *Bukharin and the Bolshevik Revolution* başlığını taşır.

yanın ilgisini çekmesi o kadar şaşırtıcı değil; şaşırtıcı olan, dünya politikası bir bütün olarak düşünüldüğünde, başka her konuda birbirlerine şiddetli biçimde muhalefet etmesi beklenebilecek siyasal güçlerin SBKP Genel Sekreterini övmekte ve desteklemekte yarışması. Margaret Thatcher Gorbaçov'a hayranlığını açık biçimde ilân ederken, başbakanı olduğu ülkenin Avro-komünist eğilimli Komünist Partisi, göğsünde Gorbaçov'un gülümseyen yüzünün yer aldığı tişörtleri «son demokratik moda aksesuarı» olarak sunuyor reklâmlarda³. Batı Almanya'nın en azgın anti-komünistlerinden Bavyera eyaleti başbakanı Franz Josef Strauss, yıllardır istenmeyen adam olarak görüldüğü Sovyetler Birliği'ne 1987 sonunda davet edildiğinde, Gorbaçov'la buluşmasından coşku içinde çıkarak, «Batı'nın artık Rusların saldırgan niyetleri olduğu gibi bir korkusu olmamalı» derken⁴, aynı ülkenin sol çevreci muhalif alanının ünlü teorisyenlerinden, «varolan sosyalizm» in Doğu Avrupa'dan çıkmış en önemli eleştirmenlerinden, eski marksist Rudolf Bahro, Strauss'un bu sevincine soldan yankı veriyor⁵. Henry Kissinger'den George Schultz'a Amerikan emperyalizminin sözcüleri Gorbaçov'u överken⁶ sürgünde yaşayan Sovyet muhalifi Lev Kopolev de Gorbaçov'un demokratikleşme girişimini «içten» bu-larak destekliyor⁷.

Sorunun Türkiye'de tartışılma biçimi de hayli ilginç. Herşeyden önce, dünya çapında görülen tuhaf saflaşmanın bir benzerinin Türkiye'de de oluştuğunu gözlemek olanaklı. Koç Holding'in Genel Koordinatörü Can Kırâç Gorbaçov reformlarını «çok olumlu» olarak nitelerken, solda da şaşırtıcı ortaklıklar bulmak mümkün: 70'li yıllarda «Sovyet sosyal-emperyalizmi» görüşünün şampiyonluğunu yapan Doğu Perinçek Gorbaçov'la birlikte Sovyet sisteminin «1917'de konan amaçlara doğru ilerleme» şansının doğup doğmadığını sorarken, Yalçın Küçük Gorbaçov'un gerek içeride, gerek dışarıda yapmış olduklarının hepsine olumlu baktığını belirtiyor⁸. Bunun dışında, solun oldukça

3) *Marxism Today*, Haziran 1987, s. 61.

4) *The Economist*, 9-15 Ocak 1988, s. 36.

5) Rudolf Bahro ile görüşme, «Moskova'da Şafak Söküyor», *Saçak* 41, Haziran 1987.

6) Kissinger şöyle diyor: «Gorbaçov çok zeki bir adam; yeni önderler hayatımda gördüğüm en esnek kadro.» Aktaran: *Correo Internacional*, Ano IV, No. 31, Kasım 1987, s. 8.

7) Lev Kopolev ile görüşme, «Gulag'tan Perestroyka'ya», *İkibin'e Doğru*, 3-9 Mayıs 1987, s. 22-23.

8) «Can Kırâç ile Görüşme», *Gökkuşak*, 3, 1 Şubat 1988, s. 75; Doğu Perinçek, «Gorbaçov Baharı mı?» ve Yalçın Küçük ile Görüşme, *İkibin'e Doğru*, 3-9 Mayıs 1987. Y. Küçük, Ekim devriminin 70. yıldönümü nedeniyle TASS'a verdiği demeçte de şöyle diyor: «Perestroyka'yı 'İkinci Kuruluş' anlamında son derece doğru bir değerlendirme ve açılım olarak görüyorum.» *Toplumsal Kuruluş*, 6, Aralık 1987, s. 26.

yaygın bir bölümü, perestroyka'nın en önemli yönlerine ya hiç değinmeyen, ya da bir-iki satır ayıran yazılar aracılığıyla Gorbaçov'a desteğini bildiriyor⁹. Bu yazıları birer siyasal tahlil örneği olarak kabul etmek zor: Gorbaçov'un kendisinin Sovyetler Birliği'nde (SB'de) sosyal bilimlerin içine düştüğü açıkli durumu anlatmak için kullandığı bir benzetmeyle, bunları «şerefe kaldırılan kadehler» gibi görmek daha doğru olur¹⁰.

Öyleyse, çok karmaşık bir olay karşındayız. Eğer Thatcher'den sosyalist sola kadar uzayan bir yelpazede yer alan çok farklı siyasal görüşler, aynı siyasal olguya olumlu ve iyimser gözlerle bakıyorlarsa, bu hem bunlardan bir bölümünün yanıldığını ya da olayı tek-yanlı olarak ele aldığını gösterir, hem de bu olgunun karmaşık ve çelişkili yönleri olduğunu.

Üstelik, gelip geçici, zaman ve mekânla sınırlı etkiler yaratacak bir olgudan da söz etmiyoruz. Gorbaçov yönetiminde SB'de süregitmekte olan perestroyka, birçok bakımdan dünya-tarihsel etkiler yaratabilecek bir süreç. Herşeyden önce, tarihin ilk ve hâlâ en önemli işçi devletinin sadece siyasal yaşamını değil bütün sosyo-ekonomik örgütlenmesini derinden etkileyebilecek bir süreçle karşı karşıyayız. Üstelik, bu değişim sürecinin SB'le sınırlı kalmaması, hem daha önce başlamış olan benzer gelişmeleri (Yugoslavya, Macaristan, Çin) derinleştirme, hem de bu tür süreçlerin henüz yaşanmamış olduğu ülkeleri (Bulgaristan ilk akla gelen örnek) etkileme yoluyla bütün işçi devletlerinde büyük yankılar uyandırması beklenebilir¹¹. Ama perestroyka'nın etkisinin işçi devletleri alanıyla sınırlı kalacağını sanmak çok yanıltıcı olur: bugün SB'de yaşanan süreç, uluslararası işçi sınıfı hareketinin yeniden yapılanması açısından da muazzam etkiler yaratmaya adaydır. Sadece kapitalist ülkelerin komünist partileri ile de sınırlı kalmayacaktır bu etki. Sosyal demokrasiden devrimci eğilimdeki hareketlere kadar birçok siyasal yapı, olumlu ya da olumsuz biçimde ama mutlaka etkileneceklerdir SB'deki süreçten. Bu etki

9) Bu konuya eğilen yazılar arasında, görebildiğim kadarıyla, sadece üç Gorbaçov'a eleştirel bir mesafe ile yaklaşıyor: Tekin Yılmaz, «Sosyalist Demokrasi mi?», *Yeni Öncü*, 1; Dilek Fırat, «Gorbaçov Ne Vadediyor?», *İşçiler ve Toplum*, 1, Haziran 1987; A. Sarıali, «Gorbaçov Neleri Değiştirmek İstiyor?», *Yeni Öncü*, 4, Haziran 1987. Ancak A. Sarıali, Gorbaçov reformlarını «yapılması zorunlu hale gelen değişiklikler» olarak nitelemekten kaçınmıyor.

10) M. Gorbachev, *Reorganization and the Party's Personnel Policy*, SBKP Merkez Komitesi Plenumu'na Rapor (Ocak 1987), *Novosti*, Moskova, 1987, s. 43. (Bu rapor Türkçe'ye de çevrilmiştir: M. Gorbaçov, *Yenilenme ve Kadro Politikası*, Bilim ve Sanat Kitapları, 2. basım. İstanbul, 1987.)

11) Birçok kaynak arasında bk. Aleksei Zolotov, «Gorbachev's Glasnost: Thaw II», *Against the Current*, yeni seri, 10 Eylül 1987.

muhtemelen son derece çelişkili biçimler alacaktır: SBKP'nin yeni yönelimi, bir yandan, Stalinizm'in otuz yıldır ağır ağır gelişmekte olan bunalımını derinleştirirken,¹² bir yandan da, şimdiden gözlenebildiği gibi, çeşitli sosyalist akımlar içinde SB'nin prestijini yükseltme, bu ülkenin gelişmesi konusunda yeni umutlar doğurma yönünde de etkiler yaratacaktır.¹³ Kısacası, sosyalist teori ve pratik açısından yakıcı bir önem taşıyan bir süreç ile karşı karşıyayız.

Bu yazı, bu süreci anlamaya ve tarihsel gelişme içindeki yerine yerleştirmeye yönelik bir ilk deneme niteliğini taşıyor. Konuya girmeden, biri apaçık olan, iki sınırdan söz etmeliyim. Apaçık olan şu: perestroyka, halen devam etmekte olan, adım adım ilerleyen bir süreç. İçinde yaşanan bir tarihsel sürecin kavranması kuşkusuz tamamlanmış, geride kalmış tarihsel olayları yorumlamaktan daha güç. Ama sosyalist teori ile pratiğin ayrılmaz bütünlüğü, tarihsel süreçleri anlama çabasında olayların tamamlanmasını bekleme lüksüne izin vermiyor. Öyleyse, yapılması gereken, eldeki bütün verileri değerlendirerek, içinde bulunduğumuz anda ortaya çıkan gelişme eğilimlerini saptamak ve bu eğilimlerin doğurduğu farklı olasılıkları gözden geçirmek. Süreç geliştikçe ortaya çıkan yeni verilerle tahlili zenginleştirmeye (gerekiyorsa gözden geçirmeye) açık olmak bu yaklaşımın ayrılmaz bir parçası.

İkinci sınır, yazının kapsamı ile ilgili, SBKP'nin Gorbaçov önderliğinde girdiği yönelimin niteliği ve etkileri çok farklı boyutlar içeriyor. Bunlar arasında ayrıcalıklı konuma sahip üç boyuttan söz edilebilir: 1) Sovyet toplumundaki değişim ve bunun işçi devletlerinin tarihsel gelişmesi açısından anlamı; 2) bu değişimin, emperyalist ve az gelişmiş kapitalist ülkelerin sol hareketleri üzerindeki etkileri; 3) SB'nin yeni uluslararası politikası, özel olarak nükleer silahsızlanma, emperyalizmle ilişkiler ve «bölgesel sorunlar» (Afganistan, Nikaragua, Afrika vb.) ile ilgili yönelişler. Ben burada bu boyutlardan sadece ilkinin ele alacağım: yani, SB'de perestroyka ve glasnost kavramlarıyla simgelenen değişim sürecini. Bunun sakıncası, öteki iki boyutla bunun arasındaki bütünselliği (böyle bir bütünsellik var çünkü) ihmal etmek. Ama konunun önemi göz önüne alındığında, tek bir yazının sınırları içerisinde başka türlü olduğu olanaklı değil.

12) Başlı başına bir yazı konusu olan bu bunalımı başka bir yerde ele alabileceğimi umuyorum. Konunun ayrıntılı biçimde incelendiği bir kaynak olarak bk. Fernando Claudin, *La crise du mouvement communiste*, Maspero, Paris, 1972.

13) Ramon Luna, «La falsa revolucion de Gorbachov», *Correo Internacional*, Ano IV, No. 31, Kasım 1987, s. 7.

I. PERESTROYKA VE GLASNOST: GEÇİCİ BİR BİLANÇO

SB'de yaşanan süreci doğru kavrayabilmek ve yerine yerleştirebilmek için, Gorbaçov'un Genel Sekreter olduğu 1985 Mart'ından bu yana geçen yaklaşık üç yıl içinde SBKP'nin ne tür bir yeni yöneliş içine girdiğine ve iktisadi, siyasal, toplumsal, ideolojik vb. alanlarda ne gibi yeni uygulamaların ortaya çıktığına dikkatli ve soğukkanlı bir biçimde bakmak gerekiyor. Bunun için önce SBKP önderliğinin kendisinin 1980'li yıllarda SB'nin durumunu nasıl değerlendirdiğini, özellikle Gorbaçov'un rapor ve konuşmalarından yola çıkarak, görmekte yarar var.

Teşhis

Brejnev dönemi Sovyet ideologlarının ve dünya çapında SBKP'nin kapalı gözlerle savunusunu üstlenmiş sol teorisyenlerin çizdikleri tablonun aksine, Gorbaçov önderliği Soyek ekonomisinin ve toplumunun 70'li yıllardan itibaren çok ciddi sorun ve açmazlarla karşı karşıya kalmış olduğu saptamasından yola çıkar. Durumun vahametini vurgulamak için Gorbaçov, çeşitli konuşmalarında ve siyasal raporlarında, SB'nin içinde bulunduğu durumu «bunalım-öncesi durum» olarak niteler¹⁴. Batı okuyucuları için kaleme alınmış olan *Perestroyka* başlıklı kitabında ise, daha da ileri giderek, durumun, yenilenme süreci başlamasaydı, «ciddi sosyal, ekonomik ve politik bir buhrana» yol açacağını, «halkın moralinde de çürüme»nin başlamış olduğunu belirtir¹⁵. Anlaşılabileceği gibi, Türkiye'de solun bir bölümünün ileri sürdüğü görüşlerin aksine, perestroyka her bakımdan sağlıklı ve olumlu bir gelişme içinde olan bir toplumun, zinde ve neşeli biçimde daha ileri bir evreye sıçraması değildir, uygulayıcılarının gözünde: Gorbaçov'un deyimiyle «durgun sular»dan kurtulmanın, bir bunalımı savuşturmanın acil çözümüdür.

Bunalım-öncesi durumu Gorbaçov temel olarak iktisadi gelişmenin derinleşen sorunlarına (büyümenin yavaşlaması, emek üretkenliğinin yavaş artışı, teknolojik modernleşmenin geri kalması, üretim kalitesinin düşüklüğü, israf vb.) bağlar¹⁶. Ama temel sorun iktisadi

14) M. Gorbachev, *On the Tasks of the Party in the Radical Restructuring of Economic Management*, SBKP Merkez Komitesi Plenumu'na Rapor (Haziran 1987), Novosti, Moskova, 1987, s. 38 ve Ekim Devriminin 70. yıl Konuşması, *Toplumsal Kurtuluş*, 6, Aralık 1987, s. 40. (Bu konuşma daha sonra kitap halinde de yayınlandı: *Yolumuz Ekim'in Yolu Öncülerin Yoludur*, Dönem Yayıncılık, Ankara, tarih yok.) Gorbaçov, Ocak 1987 Merkez Komitesi Plenumu'na Rapor'unda ise «bunalım olguları»ndan söz eder. Bk. a.g.m., s. 10.

15) «Değişim (perestroika)», *Güneş*, 6 Kasım 1987.

16) M. Gorbachev, «On Convening the 27th CPSU Congress and the Tasks Involved in Preparing For and Holding It», SBKP Merkez Komitesi Plenumu'

olmakla birlikte, bunun dışındaki toplumsal ilişkiler de genel bir «yabancılaşma ve ahlâksızlık» girdabı içinde yuvarlanmaktadır¹⁷.

Büyümenin yavaşlamasının ve öteki iktisadi sorunların temelini araştırırken Gorbaçov iki farklı yöntem benimser. Bunlardan birincisi, tekil, somut, konjonktürel bir dizi etkenin açıklayıcılığına başlamaktır. Bunlar arasında birtakım dış etkenlerden (savunma harcamalarının büyümeyi sınırlaması, dünya çapında hızlı teknolojik değişim, hammadde fiyatlarındaki iniş çıkışlar vb.) ve iç etkenlerden (demografik gelişmeler dolayısıyla işgücü kıtlığı, petrol vb. çıkarımının pahalılaşması vb.) söz edilir¹⁸. Ama Gorbaçov'un zaman geçtikçe daha yüksek sesle vurguladığı esas etken, «öznel» etkindir. Yani, SBKP önderliğinin Brejnev döneminde ekonominin yönetiminde yaptığı hatalar, bu hataların ısrarla sürdürülmesi, «bunalım-öncesi durum» a rağmen eski yönetim tarzında diretilmesi¹⁹. Gorbaçov, 1987 Ocak ayında toplanan Merkez Komitesi Plenumu'na verdiği raporda, ilk kez belirttik biçimde, geçmişin başlıca sorumlusu olarak kabul ettiği Brejnev yönetimindeki SBKP Merkez Komitesi'ni ağır şekilde eleştirir²⁰.

Gorbaçov'un, SB'deki iktisadi duraklamaya getirdiği bir ikinci, bütünsel ve teorik açıklama da mevcuttur. Bu ikinci yaklaşımda pe-

na Rapor (Nisan 1985), *Selected Speeches and Articles*, Second Updated Edition, Progress Publishers, Moskova, 1987, s. 15-17. Gorbaçov'a gönderilerde bundan böyle (aksi gerekli olmadıkça) sadece kaynağın hangi toplantıya verdiği rapor olduğundan söz edeceğim; bu dipnotunda geçen kaynağı da *Selected Speeches* olarak anacağım. Bu kaynağın sözü edilmedikçe, raporlar bağımsız broşürler halinde basılmış demektir. Gorbaçov'un çektiği ilginin anlamlı bir göstergesi, konuşma ve raporlarının hızla Türkçe'ye çevrilmekte oluşu. Bu yazı tamamlandıktan sonra bunların en kapsamlısı yayınlandı: yukarıda sözü edilen *Selected Speeches* başlıklı kaynağın Fransızca versiyonunun ilk bölümünün çevirisi Şubat ayında piyasaya çıktı. Bk. *Seçme Konuşma ve Makaleler*, c. 1, çev. M. Coşkun, Amaç Yayınları, İstanbul 1988. Ayrıca Gorbaçov'un 27. Kongre'ye sunduğu rapor da Türkçe'ye çevrilmiş bulunuyor: *SBKP MK 27. Kongre Siyasal Raporu*, çev. F. Arslan, Sorun Yayınları, İstanbul, 1987.

17) 70. Yıl Konuşması, a.g.m., s. 40.

18) Bk. örneğin, SBKP Merkez Komitesi'nin Haziran 1985 Toplantısına Rapor, *Selected Speeches*, s. 100-101. Ayrıca bk. Abel Aganbegian, *Make the Economy Responsive to Innovations*, Novosti, 1986, s. 4-5.

19) *L'Humanité* gazetesi ile görüşme, *Selected Speeches*, s. 323-24.

20) «Ana neden,... SBKP Merkez Komitesi'nin ve ülke önderliğinin, esas olarak öznel nedenlerle, değişime olan ihtiyacı ve toplumda ortaya çıkan bunalım olgularını zamanında ve bütünüyle görememesi ve bunları aşma ve sosyalizme içkin olanakları daha iyi kullanma yolunda açık seçik bir politikayı biçimlendirememesiydi.» Ocak 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 10, vurgu benim.

restroyka, Sovyet tarihinin dönemleştirilmesi çerçevesinde ele alınır; bir «yeni aşama», bir «dönüm noktası» olarak sunulur²¹. Bu teorik yaklaşımı şu önermeler aracılığıyla özetlemek olanaklı²²: (1) Sosyalist toplumda, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki uygunluk otomatik olarak doğmaz. Bir dönemde varolan uygunluk, üretici güçlerdeki değişme dolayısıyla başka bir dönemde ortadan kalkabilir²³. (2) Bu yüzden, sosyalist üretim ilişkilerinin verilmiş bir andaki «pratik biçimleri» (somut ortaya çıkış biçimleri) mutlaklaştırılmamalıdır²⁴. Başka biçimde söylenirse, farklı türden sosyalist üretim ilişkileri olanaklıdır. (3) Bugün SB'de varolan üretim ilişkileri 30'lu yılların ilk inşa sürecinin damgasını taşır, o dönemin mirasıdır. Bu ilişkiler sistemi «katı merkezîyetçilik, çalışmanın aşırı-merkezleştirilmesi, direktif emirler ve bütçe yoluyla mülkedine» boyutlarıyla tanımlanabilir. 30'lu yılların özgül nesnel koşullarının bir ürünüdür bu sistem²⁵. (4) Bu nesnel koşullar bugün değişmiş, üretici güçlerin gelişmesi farklı bir aşamaya ulaşmıştır. «Yaygın» iktisadi gelişmeden «yoğun» iktisadi gelişmeye geçiş²⁶, «bilimsel-teknolojik devrim» (bilgi işlem, robotlar, telekomünikasyon vb.), «ulusal ekonomi»nin büyüyen karmaşıklığı ve çalışma yaşamına ilişkin etkenler, bu farklı aşamayı tanımlayan öğelerdir²⁷. (5) Üretici güçlerin gelişmesi karşısında eski üretim ilişkileri sistemi bir ayakbağı haline gelir, ilerlemenin gerekleriyle çelişir²⁸. (6) Bütün bunların sonucu olarak, sosyalizmin tarihinde yeni bir aşamadan söz etmek olanak kazanır. Gorbaçov'un deyişiyle, yeniden-yapılanmanın amacı sadece bazı eksiklikleri giderme değil, «sosyalist toplumun yeni bir nitel durumuna ulaşma» ola-

21) *L'Humanité* gazetesi ile görüşme, *Selected Speeches*, s. 322.

22) Gorbaçov kendi teorisini hiçbir yerde bu bütünsellik içinde ifade etmiyor. Ama, burada yer verdiğim her bir önerme Gorbaçov'un çeşitli rapor ve konuşmalarında mevcut. Her biri için gerekli kaynağı yeri geldikçe göstereceğim. Benim yaptığım, bu önermelerin arasındaki ilişkileri yeniden kurmak.

23) SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 387-89.

24) Ocak 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 11.

25) Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 38-39. Ama Gorbaçov o nesnel koşullar çerçevesinde dahi önderliğin «hatalı yaklaşımlarının ve öznel kararlarının» sistemin doğuşunda rolü olduğunu ekler.

26) Bu kavram çifti Sovyet yazınında 60'lı yıllardan beri kullanılmaktadır. Varolan üretim kaynaklarını harekete geçirme anlamında «yaygın» gelişme, üretkenliğinin artışı vb.) dayalı «yoğun» gelişmeden ayrılır. Genel kabul gören kanıya göre, Sovyet ekonomisi 60'lı yıllardan itibaren ilk evreden ikincisine yönelmiş bulunmaktadır. Bu konuda Tülay Arın'ın bu kitaptaki yazısına bakılabilir.

27) Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 39.

28) SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 387 ve «Değişim», *Güneş*, 9 Kasım 1987.

rak nitelenir²⁹. (7) Geçmişin «aşırı merkeziyetçi» ilişkiler sistemine karşıt olarak, yeni üretim ilişkileri sisteminin başlıca özellikleri şunlardır: planın rolü devam etmekle birlikte işletmelerin «sosyalist meta üreticileri» olarak rolleri artacaktır; sosyalist toplumda farklı mülkiyet (kooperatif, özel bireysel) ve üretim araçlarına tasarruf (fabrika düzeyinde ve daha alt düzeylerde iş kollektifinin bağımsızlaşması) biçimleri gelişecektir; genel olarak meta ve para ilişkilerinin (yani piyasanın) rolü genişleyecektir.³⁰ (Perestroyka'nın somut yönlerinin bu yeni «üretim ilişkileri»ne nasıl uyduğunu birazdan göreceğiz.)

Gorbaçov önderliğinin perestroyka'nın bir teorik açıklaması olarak geliştirdiği bu çerçeve bir kez anlaşıldığında, Gorbaçov'un reformlara neden «devrimci bir karakter»³¹ attettiği de bir sır olmaktadır. Gorbaçov Sovyet devletinin ve toplumunun sürekliliği içinde, perestroyka'yı Fransa'daki 1830, 1848, 1871 devrimlerine benzetir. Bu anlamıyla, perestroyka üretici güçlerin gelişmesi önündeki engelleri ortadan kaldırmaya yöneliktir.³²

Vurgulanması gereken son bir nokta, Gorbaçov'un perestroyka'yı «alternatifsiz» bir strateji olarak sunmasıdır. Gorbaçov, her raporda ve yazısında bu nitelermeyi tekrarlar.³³

Cözüm Yolları 1 : Perestroyka

Sovyet ekonomisinin ve toplumunun içine düştüğü «bunalım-öncesi durum»un aşılması ve üretici güçlerin yeni gelişme evresinin gerekli kıldığı yeni üretim ilişkileri aşamasına ulaşılması için gerekli reformların tümüne Gorbaçov perestroyka adını vermiştir. Perestroyka'nın başlıca boyutları şöyle özetlenebilir.³⁴

(1) **Teknolojik modernizasyon** : Sovyet ekonomisinin teknolojik bakımdan gelişmiş kapitalist ekonomilerin çok gerisinde kalmış olması karşısında Gorbaçov önderliği, çağdaş bilimin yeni bulgularını

sanayi ve tarıma uygulayabilmek, modern teknoloji kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla hızlandırılmış bir teknolojik modernizasyona yönelmeyi amaçlar. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için öngörülen politikalar şunlardır: yatırım siyasetinin değiştirilmesi, yani varolan üretim teçhizatının modernizasyonuna yönelik yatırımların yeni yatırımlara oranının yükseltilmesi, makina sanayii lehinde yatırımlarda bir yeniden-yapılanmanın sağlanması ve modern takım tezgâhları, mikroelektronik, bilgisayar vb. ileri teknoloji taşıyıcısı sanayilerin hızla geliştirilmesi; bilimsel araştırmaların güçlendirilmesi için önlemler, bu arada bilim adam ve kadınlarına daha yüksek bir yaşam standardı; dış ekonomik ilişkilerin teknolojik yarar açısından geliştirilmesi. (Bu son noktaya daha geniş önemi dolayısıyla yeniden döneceğim.)

(2) **«Ekonomik mekanizma»da radikal reform** : Gorbaçov önderliği Sovyet ekonomisinin duraklamasının ve teknolojik bakımdan günün koşullarına uygun bir atılım yapamamasının temel sorumluluğunu varolan biçimiyle planlama mekanizmasına yükler. Hem işletmelerin etkinliğinin, hem de emek üretkenliğinin hızlı artışı yoluyla üretimin arttırılması ancak planlama mekanizmasının bu biçiminin terkedilmesiyle olanaklı olacaktır. Amaç her iktisadi ajanın (işletmeler, işletme birlikleri, işçi kollektifleri ve işçiler, tarım üretim birimleri vb.) gelirini kendi faaliyetinin sonuçlarına bağlamak, böylece bütün ajanları kendi kısmi ve bireysel çıkarlarının itilimiyle daha etkin ve üretken çalışmaya yöneltmektir. Bu da, **merkezi planlamanın öğelerinin yerine** gittikçe artan bir ölçekte **piyasa öğelerinin geçirilmesi** anlamını taşımaktadır. Ünlü Novosibirsk Raporu'nun ifadesiyle, varolan iktisadi sorunların çözümü için «idari yönetim yöntemlerinin, gerçekten iktisadi yönetim yöntemlerine geçiş lehine... terkedilmesi» gereklidir.³⁵

Konunun büyük önemi dolayısıyla Gorbaçov reformlarının «ekonomik mekanizma»yı hangi yollardan köklü biçimde dönüştürmeyi hedeflediğini biraz daha ayrıntılı olarak ele almak gerekiyor :

• **Başlangıç noktası**, Sovyet ekonomisinin yönetiminde söz sahibi olan kurumlar hiyerarşisi içindeki güç dağılımının radikal biçimde değiştirilmesidir. Sovyet merkezi planlamasında temel olarak üç hiyerar-

29) Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 6.

30) SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 387-89.

31) Ocak 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 17, 51 vd.; Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 38; 70. Yıl Konuşması, a.g.m., s. 40 vb.

32) «Değişim», *Güneş*, 9 ve 10 Kasım 1987.

33) Nisan 1985 MK Plenumu'na Rapor, *Selected Speeches*, s. 14; Haziran 1985 MK Toplantısına Rapor, a.y., s. 101; «Değişim», *Güneş*, 11 Kasım 1987 vb.

34) Buradaki sınıflandırma yer yer Gorbaçov'un rapor ve konuşmalarındaki sınıflandırmalar ile ortaklık taşımakla birlikte, bazı bakımlardan da farklılıklar gösterir. Gorbaçov'un kendisinin perestroyka'nın öğelerini genel olarak tasvir edişi için bk. Haziran 1985 MK Toplantısına Rapor, *Selected Speeches*, s. 105-126; SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, a.y., s. 369-85; Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 43 vd.

35) «Novosibirsk Raporu», *Survey*, v. 28, No. 1, s. 3. Aktaran: David Lane, *Soviet Economy and Society*, Basil Blackwell, Oxford, 1985, s. 75. Bu rapor, Andropov döneminde (1983 yılında) SBKP yönetimine sunulmuş ve daha sonra Batı'ya sızdırılmış olan çok önemli bir metindir. Verilen bilgiye göre, raporun yazarı bugün Gorbaçov'un danışmanı olan Tatyana Zaslavskaya'dır.

şik düzeyden söz edilebilir³⁶; planlama örgütü (Gosplan); her biri belirli üretim dallarının yönetiminden sorumlu iktisadi bakanlıklar; işletmeler ve işletme birlikleri. Gorbaçov reformlarının temel yönelimi, bu hiyerarşinin en alt düzeyini güçlendirmek, orta kademenin yetkilerini köklü biçimde azaltırken kurumsallaşmasında merkezileşmeye gitmek, üst kademenin yetki ve sorumluluklarını ise değiştirmektir. Yeni mekanizma çerçevesinde, Gosplan esas olarak uzun dönemli planlar üzerinde yoğunlaşacak ve ekonominin günlük çalışmasına müdahale etmeyecektir. İktisadi bakanlıklar giderek «süper-bakanlıklar» çerçevesinde toplanarak merkezileştirilecek ve böylece işletmeler ve birlikleri üzerindeki günlük denetim ve müdahaleleri asgariye indirilecektir. (Şimdiden, başta tarım ve makina sanayileri alanlarında olmak üzere yeni süper-bakanlıklar kurulmuştur.) Ekonominin günlük işleyişinde esas söz sahibi birimler ise işletmeler ve birlikleri olacaktır. (Gorbaçov reformlarının bu tür «süper-bakanlıklar»ın kuruluşunu içermesi, dünyada ve Türkiye’de, Gorbaçov’un ekonomiyi daha da merkezileştirmeye yöneldiği yolunda bir yanılgı yaratmıştır. Oysa bu adım, tam da merkezin yetkilerinin radikal biçimde kısıtlanmasının bir yolu olarak düşünülmüştür.)

• İşletmelerin bağımsızlığı Gorbaçov reformlarının ana direğini oluşturur. (1987 yılı içinde Yüce Sovyet tarafından onaylanan Devlet İşletme (Birlik) Yasası aracılığıyla işletmelerin artan hak ve sorumlulukları yasallaştırılmıştır.) Amaç, her işletmeyi kendi faaliyetinin sonuçlarından tam anlamıyla sorumlu kılarak her bakımdan etkin çalışmasını sağlamak olarak sunulur. Bağımsızlığın ilk koşulu, **işletmenin kendi üretim ve pazarlama planını kendisinin yapmasıdır**; yani Sovyet merkezi planlamasının bir bakıma köşetaşı olan üretim miktar hedeflerinin merkezden belirlenerek direktifler halinde işletmelere iletilmesi uygulaması kalkacaktır.³⁷ Bunun anlamı üretim araçları üreten kesimde piyasa ilişkilerinin ortadan kaldırılması anlamına gelen «maddi bilançolar»a bağlı miktar planlamasının terkedilmekte olduğudur. Aynı yönelişin mantıksal bir uzantısı da, üretim araçlarının ve girdilerin plana bağlı olarak işletmelere tahsisinin (işletmeler arası teslimat) yerini **üretim araçlarında toptan ticaretin almasıdır**.³⁸ Bütün bunlar, işletmelerin piyasadaki başarısının gerçek

36) Sovyet-tipi planlama sürecinin teknik mekanizmalarını kavrayabilmek için Türkçe’de son derece yararlı bir kaynak mevcuttur: Korkut Boratav, *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1973.

37) Haziran 1987 MK Plenumu’na Rapor, a.g.m., s. 45.

38) A.y., s. 50-51. (Maddi teslimat ile üretim miktarlarının merkezi olarak planlanması arasındaki zorunlu ilişki için bk. Alec Nove, *The Soviet Economic System*, Third Edition, Allen and Unwin, Boston, 1986, s. 29-31.) Toptan ticaret sistemi devletin ticari siparişleri aracılığıyla desteklenecektir.

kıstas haline gelebileceği bir durum için gerekli koşullardır. Esas amaç da işletmenin kâr/zarar hesabı yoluyla çalışması ve rekabet içinde ayakta kalabilmeyi sağlamasıdır. Stalin döneminden beri sözü edilen ama her zaman ancak kısmi bir anlam taşıyan **hozraşet** (iktisadi muhasebe) ilkesi ilk kez **tam olarak**, bütün sonuçlarıyla birlikte uygulamaya konacaktır. (1 Ocak 1987’den itibaren, birçok işletme tam **hozraşet**’e geçmiştir. 1988 başından itibaren Devlet İşletme Yasası’nın hükümleri sınıflı işletmelerin % 60’ında uygulamaya konmuştur.) Tam **hozraşet**’in bir anlamı, başarısız işletmelerin iflasına izin verilmesi olacaktır. (İlk iflas 1987 yılı içinde 2000 işçi çalıştıran Leningrad İnşaat Birliği’nde ortaya çıkmıştır.) Öte yandan, işletmeler bundan böyle özfinansmana dayalı olarak çalışacak, modernizasyon ve genişleme yatırımlarını kendi kârlarından yapacaklardır. Devlet bütçesinden sadece özel öncelik taşıyan «devlet görevleri»ne yönelik yatırım fonları ayrılacaktır.³⁹

• Yeni mekanizmanın özel öncelikli alanlar dışında yatırım kararlarını işletmelere bıraktığı ortadadır. Planlama örgütünün bu kararları etkileyebilmesi bir yandan ticari siparişler yoluyla, bir yandan da kapitalist devletin de klasik yatırım politikası araçları olan vergi ve kredi/finansman politikaları aracılığıyla olanaklıdır. Bu yüzden, bir banka-kredi reformu perestroyka’nın asli öğelerinden biri olacaktır. Gorbaçov çeşitli konuşmalarında bu konuya tekrar tekrar dönmektedir. Üstelik amaç, «gelirin yeniden-dağılımını, geri kalan işletme, bakanlıklar ve bölgelerin zararlarının kârlı işleyenler aleyhine karşılanması biçiminde gerçekleştirme» uygulamasına son vermektir.⁴⁰ Yani, reform, piyasanın hükmüne aykırı eğilimler yaratan bir kredi politikasını değiştirmeyi, zayıf firmaları, geri bölgeleri ve zor durumdaki sektörleri piyasada kendi kaderleriyle başbaşa bırakan bir kredi politikası getirmeyi hedeflemektedir.

• Tam **hozraşet**’in ve piyasa koşullarına göre yatırım kararları alınmasının bir başka önkoşulu, fiyatların maliyet ve talep koşullarını «doğru» biçimde yansıtmasıdır. Oysa Sovyet fiyat sistemi ağırlıklı olarak merkezi kararlara bağlıdır ve bu koşulların etkisini ancak kısmen ve gecikmeli olarak yansıtır. Dolayısıyla, perestroyka’nın bir başka önemli unsuru da, fiyat sisteminde radikal bir reformdur. Burada sözkonusu olan, sadece varolan göreceli fiyatların köklü biçimde değiştirilmesi değildir. Bu kendi içinde yeterince önemli bir adımdır, çünkü Gorbaçov ekibi ve uzmanları birçok mala yaygın olarak uy-

39) Haziran 1987 MK Plenumu’na Rapor, a.g.m., s. 46.

40) SBKP 27. Kongresi’ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 382. Ayrıca bk. Haziran 1986 MK Plenumu’na Rapor, a.y., s. 555 ve Haziran 1987 MK Plenumu’na Rapor, a.g.m., s. 52.

gulan ve temel ihtiyaç maddelerinin (konut, giyim, gıda, kültür vb.) düşük fiyatlardan satılmasını sağlayan sübvansiyonların köklü biçimde azaltılmasını öngörmektedir.⁴¹ Ama Gorbaçov yönetimi gö-reli fiyat yapısını değiştirmenin ötesinde, fiyat belirleme sistemini de değiştirmeyi hedeflemektedir: en önemli ürünler dışında, giderek «sözleşme fiyatları»na geçilmesi öngörülmektedir.⁴² Yani fiyatların belirlenmesi de büyük ölçüde piyasa güçlerine terkedilecektir.

• Tam hozraşet'in mantığı, işgücünün büyüklüğünün de işletme yönetimince saptanmasını, yani işletmeye işçi çıkarma (tensikat) yet-kisinin verilmesini gerektirir. (Aşağıda yeniden değineceğim gibi, Sovyet sisteminin temel ayırıcı özelliklerinden biri işçilerin işten çı-karılmasının olanaksız denebilecek kadar güç olmasıdır.⁴³) Sovyet ik-tisatçıları bu yetkiyi «işletmeye işgücü planlaması yetkisi» adı altın da savunmaktadırlar.⁴⁴ Gorbaçov'un kendisi de tensikatın yeni eko-nomik mekanizmanın mantığında içkin olduğunu en azından bir ra-porunda itiraf etmiştir.⁴⁵

• İşletmelerin yanısıra, işçileri de doğrudan doğruya çalışmala-rının sonuçlarından sorumlu kılmak ve bölüşümü neredeyse tek ba-şına çalışma performansına bağlamak, perestroyka'nın bir başka he-defidir. Bu hedef maddi özendiricilerin üretkenliği ve iş disiplinini arttırıcı yönde kullanılmasına dayanır. Bu çerçevede, uzun süredir çeşitli bağlamlarda denenmekte olan çalışma tugayları uygulaması başlıca araçlardan biridir. Bu düzenlemede belirli bir işçi ekibi toplu halde yaptığı işin miktarına göre ödüllendirilir — böylece performans ile ücret arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta, ama işçi kolektifi de bu süreçte birbirinden ayrılmış, çıkarları farklılaşmış gruplara bö-lünmektedir. Maddi özendiriciler sistemi bunun dışında şu unsurları kapsar: kârlı işletmelerin kârlarından ayrılacak işletme primlerinden işçilere ve yöneticilere düşen paylar, tekil işçilere çalışma performans-larına göre ödenecek primler, tüketim malları üretiminde tüketicilerin tercih ve beğenilerinin üretime daha çok yansiyabilmesi için piyasa

41) Gorbaçov kendisi sübvansiyonların «iktisadi bakımdan haklı gösterilemez» olduğu kanısında. (Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 49.) Uz-manları ise bu konuya tekrar tekrar dönüyorlar: bk. A. Aganbegian, a.g.m., s. 27-29; Tatiana Zaslavskaja, «Social Justice and the Human Factor in Eco-nomic Development», *Kommunist*, No. 13, 1986 (*Problems of Economics*, v. 30, No. 1, Mayıs 1987 içinde yeniden basımında, s. 22-24); S. Shatalin, «Social Development and Economic Growth», *Kommunist*, No. 14, 1986 (*Problems of Economics*'in aynı sayısında yeniden basımında, s. 41).

42) Gorbaçov, a.g.m., s. 49-50.

43) Bu konuda bk. David Lane, a.g.y., s. 37-40.

44) Bk. örneğin Shatalin, a.g.m., s. 34.

45) Bk. Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 59.

mekanizmasının geliştirilmesi, sosyal hizmetlerin giderek daha fazla işletme düzeyinde örgütlenmesi. (Bu konulara aşağıda döneceğim için burada değinmekle yetiniyorum.) Kısacası, perestroyka çerçevesinde emek üretkenliğini ve iş disiplinini yükseltmenin temel yöntemlerin-den biri, gelir farklılaşmasını ve eşitsizliği körüklemektir.

(3) Özel iktisadi faaliyetin alanının genişletilmesi: Gorbaçov re-formları, hizmetlerde ve tarımda özel faaliyetin kapsamını genişletir. Hizmetler kesiminde, tamircilik, lokanta, kahve, otel işletmesi gibi fa-liyetlerin yanısıra doktor öğretmen vb. kategorilerin özel muaye-nehane açma ya da ders verme türünden faaliyetlerine yeni bir karar-la 1 Mayıs 1987'den itibaren yetki tanınmıştır. Ancak bu faaliyetlerde sadece aile içi işgücü çalıştırılabilir; ücretli işçi çalıştırmak şimdilik yasaktır. İlk bakışta bazı marjinal hizmet dallarıyla sınırlı kalır gibi görünen bu yeni gelişme, sanıldığı kadar önemsiz değildir. Bu gelişme karaborsa (ve Sovyet terminolojisiyle yarı-yasak «gri» borsa) faaliyet-lerinin yasal kapsama alınmasının bir adımıdır.⁴⁶ Bu tür faaliyetler ise özellikle hizmetler kesiminde çok yaygındır. *Izvestia*'nın tahminlerine göre hizmetler kesiminde devlet işletmelerinin cirosu 9,8 milyar ruble iken (1985), karaborsada gerçekleştirilen hizmetlerin değeri yaklaşık olarak 5-6 milyar rubledir (1984). Sovyetler Birliği'nin prestijli iktisat dergisi EKO ise özel otomobil tamirinin % 60'ının karaborsadan geçti-ğini hesaplamaktadır.⁴⁷

Tarım kesimine gelince: burada da piyasa mekanizmasına ve özel faaliyete açılışın derecesi, Türkiye solunda bazı yazarların ileri sürdü-ğünün aksine, «sovyet yurttaşlarının evlerinin önlerindeki küçük bos-tanlarında kendi hesaplarına tarımcılık yapması»⁴⁸ ya da «kırlarda ki-şilere ait bahçe üretiminin teşvik edilmesi»⁴⁹ ile sınırlı değildir. Tarım başlı başına bir alan olduğu için burada tartışmayı sorunun en önemli yönleriyle sınırlayacağım. Tarımda piyasa mekanizmalarını ve özel üretimi geliştirmeye yönelik başlıca araçlar şunlar: hozraşet; çift-liklerin banka kredileri yerine kendi fonlarına dayanmaları; «çalışma tugayları» çerçevesinde grup ve ailelere toprak da dahil üretim araç-larının verilmesi karşılığında belirli bir süre için yapılan sözleşmelere dayalı üretim; uzun dönemli toprak ve üretim araçları kiralama de-neyleri. Bütün bunların ötesinde 1986 Mart'ında çıkarılan bir kararna-

46) A.y., s. 41. Bu sorun aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

47) Aktaran: Ernest Mandel, «The Significance of Gorbachov», *International Marxist Review*, v. 2, No. 4, Kış 1987, s. 20.

48) Yalçın Küçük, «Gecikmiş Çözümler İçin Gorbaçov'un Kütle Çağrısı», *Toplum-sal Kurtuluş*, 1, Temmuz 1987, s. 20.

49) Mehmet Yılmaz, «Gorbaçov Ne Yapıyor?», *Çağdaş Yol*, 2, Temmuz 1987, s. 31.

me ile Gorbaçov'un Lenin'in NEP dönemindeki «Gıda Vergisi»ne benzediğini iddia ettiği bir çerçevede tarımda piyasa ekonomisinin işleyişine yaygın bir uygulama alanı kazandırılmış olmaktadır.⁵⁰

Nihayet, bugüne kadar uygulamaya geçilmiş olan özel üretim alanları ne derece sınırlı olursa olsun, gerek Sovyetler Birliği'nde geçmişte başka alanlarda ekonomik yeniliklerin önce örnek deneyler halinde uygulamaya konmuş olduğu gerçeği, gerekse başta Macaristan ve Çin olmak üzere özel üretimin çeşitli işçi devletlerinde tedrici biçimde arttırıldığı göz önüne alınırsa, hizmetlerde ve tarımda özel faaliyetin genişlemesine daha sonra yaygınlaşabilecek bir deneme gözüyle bakmanın yanlış olmayacağı anlaşılır.⁵¹

(4) **Dış ekonomik ilişkilerde değişim :** Gorbaçov yönetimi, Sovyet ekonomisinin dünya ekonomisinin bir parçası olduğu saptamasından yola çıkarak, uluslararası işbölümü içindeki katılımının derinleştirilmesi gerektiği sonucuna varır.⁵² Bu çerçevede öngörülen iki yenilik, SB'nin tarihsel gelişmesi içinde özel önem taşır. Bunlardan birincisi, emperyalist şirketleri SB içinde ortak girişim biçiminde (hisselerin % 51'i Sovyetlere ait olmak üzere) yatırım yapmaya özendirme çabasıdır. Bu çabanın ilk ürünü beş yabancı şirketin faaliyete başlamış olmasıdır. (Şu sırada 250 yeni başvuru da incelenmektedir.)⁵³ İkincisi ise Gorbaçov'un deyişiyle, «dış ticaretin adım adım yeniden-yapılandırılması»dır.⁵⁴ 1985 yılında çıkan bir kararname, işletme düzeyinde ihracat teşviki ve ihracat yoluyla kazanılan dövizin kısmen işletme tarafından kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak kullanılması yolunda serbesti getirir.⁵⁵ Ağustos 1986 tarihli bir başka karar ise 21 bakanlığa ve 68 işletme ve birliğe dışarıyla doğrudan ticaret yetkisi verir.⁵⁶ Bütün bunların pratik anlamı, Ekim devrimiyle kurulmuş olan (ama son yıllarda delik deşik hale gelen⁵⁷) dış ticaret tekelinden yavaş yavaş vazgeçilmesidir.

50) Zhores Medvedev, *Gorbachev*, a.g.y., s. 250-56. Medvedev yeni kararnamenin hükümlerinin Lenin'in «gıda vergisi» ile pek az benzerliği olduğuna dikkat çeker. Ayrıca, tarımdaki gelişmelerin «pratikte bireysel çiftçiliğe sınırlı bir dönüş» gibi görülmesi gerektiğini de belirtir. Sözü edilen öteki önlemler için bk. M. Gorbaçov, SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 377-79.

51) E. Mandel, «The Significance of Gorbachov», a.g.m., s. 25.

52) Gorbaçov, Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 52-53.

53) «Sovyetler'le Ortak Yatırım», *İktisat Dergisi*, 278, Ocak 1988.

54) SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 376.

55) Maria Huber, «The Prospects for Economic Reform», Christian Schmidt-Häuer, *Gorbachev, The Path to Power*, Pan Books, Londra, 1986'ya Ek, s. 174.

56) R. Luna, «La falsa revolucion de Gorbachov», a.g.m., s. 10.

57) W.E. Butler, «Law and Reform», M. McCauley, *The Soviet Union Under Gorbachev*, a.g.y., içinde, s. 66.

Cözüm Yolları 2 : Glasnost

Gorbaçov reformlarının iktisadi yeniden-yapılanmanın yanısıra en belirgin yönü Sovyet toplumunda demokrasiyi bir ölçüde genişletmek yönünde girişimler. Glasnost (saydamlık) demokrasiyi genişletme programının sadece bir yönünü oluşturduğu halde, artık uluslararası tartışmada SB'deki demokratikleşme sürecinin bütünü simgeleyen bir terim haline geldi. Ben de burada terimi bu geniş anlamıyla kullanacağım.

Gorbaçov'un SB'de demokrasiyi geliştirmek için yaptığı başlıca önerileri şöylece sınıflandırmak olanaklı:⁵⁸

• **İşyeri demokrasisi:** İktisadi alanda perestroyka'nın bir yandan işletmelere huzuraşet temelinde bağımsızlık verirken, bir yandan da işçileri daha üretken ve disiplinli bir çalışmaya yöneltmeyi amaçladığını yukarıda görmüştük. Gorbaçov işyerinde demokrasiinin gelişmesinin işçileri işe daha fazla bağlayacağı gerekçesiyle işyeri demokrasisinin genişletilmesini savunur. (İşletmelerin kendi kendini finanse etme ilkesiyle birlikte bu yaklaşım, Yugoslav modeline benzeyen bir yapılanmayı andırmakta.) İşyeri demokrasisinin bugüne kadar ileri sürülen (ve bazı işletmelerde şimdiden uygulamaya konmuş olan) en somut ilkesi işletme yöneticilerinin işçi kolektifince seçilmesidir.⁵⁹

• **Sovyetlerin yetkilerini arttırma, seçimlerini demokratikleştirme:** Gorbaçov, mevcut durumda sadece formel yetkilere sahip olan sovyetlerin çalışma yöntemlerinin islah edilmesini, yetkilerinin arttırılmasını ve seçim sisteminin geliştirilmesini (birden fazla aday, daha geniş bölge vb.) önermektedir. Nitekim 1987 Haziranındaki yerel sovyet (belediye) seçimlerinde bazı bölgelerde birden fazla aday yarışmıştır.

• **Parti-içi demokrasiinin geliştirilmesi:** SBKP içindeki boğucu havayı, yürütme organlarının kongrelerce seçilmiş organlar üzerindeki mutlak hakimiyetini eleştiren Gorbaçov, parti içinde bütün üyelerin iradesinin etkili olmasını, bölge, cumhuriyet vb. sekreterlerinin çok aday arasından kapalı oyla seçilmesini, merkezi organların oluşumunun da demokratikleşmesini önerir. Bu konuda henüz herhangi bir somut uygulamanın izi yoktur.

• **Basına, sanata, bilime daha fazla özgürlük:** Glasnost hareketinin sağladığı en çarpıcı gelişmeler bu alandadır. Geçmişte yapıtları

58) Gorbaçov, demokratikleşme konusundaki en kapsamlı ve somut önerilerini Ocak 1987 MK Plenumu'na verdiği (Türkçe'de de yayınlanmış olan, bk. dn. 10) raporda yapmıştır. Bk. İngilizce kaynakta s. 28-43.

59) A.y., s. 28-31.

yasaklanmış şair ve romancıların (Pasternak, Bulgakov, Nabokov vb.) üzerindeki yasaklar kalkmaya, yasak romanlar yayınlanmaya (Ribakov'un Stalin'i ve Beria'yı yerden yere vuran, 60'lı yıllardan beri yasaklı Arbat'ın Çocukları), oyunlar sahnelenmeye (Şatrov'un Buharin ve Troçki'yi de karakterler olarak içeren Brest Barışı), filmler gösterilmeye (Abuladze'nin 1984'den kalan anti Stalinist Pişmanlık'ı, Panfilov'un 1979'dan kalan Tema'sı) başlanmıştır. Ayrıca, basın da ha özgür ve eleştirel bir tarzda yayın yapmaya başlamış, Moskova Haberleri ve Ogonyok gibi glasnost'çuluğu bir çizgi olarak benimseyen yayınların dışında Pravda, Literaturnaya Gazeta, Trud ve başka yayınlar da eleştirel yazılara yer vermeye yönelmişlerdir. Sovyet aydınları da, Batılı gazeteler de eskiden beş dakikada okuyup bitirdikleri Sovyet gazetelerine bugün saatler ayırdıklarını belirtmektedirler⁶⁰.

• Eleştiriye ve muhaliflere daha fazla hoşgörü: Basındaki eleştirilere hoşgörünün yanı sıra, Gorbaçov yönetimi göreve geldiğinden bu yana, ülkede sayıları 2000 dolayında olduğu bildirilen siyasal mahkûm ve tutukluların yaklaşık % 10'unu serbest bırakmıştır.⁶¹ Özgürlüğüne kavuşanlar arasında Andrei Saharov ve Yosef Begun gibi ünlü muhalifler de vardır. Gorbaçov daha sonra fizikçi Saharov ile başbaşa bir görüşme de yapmıştır.

• Yasa hakimiyetinin güçlendirilmesi: Stalin döneminin keyfi ve yasadışı polis devleti uygulamalarının yarattığı terör, SB'de esen her görelî demokratikleşme dalgası esnasında «sosyalist legalite» sloganı etrafında yasaların üstünlüğünü gündeme getirmiştir. Gorbaçov döneminde bu yaklaşımın önde gelen örneği, 1987 yılı içinde yürürlüğe giren ve her yurttaşın devletin uygulamalarına karşı yargı yolunu açan idari yargı yasasıdır. Gorbaçov, ayrıca, genel bir hukuk reformu, yeni bir ceza yasası, yargıçların bağımsızlığının ve savcılarının yasalara uymasının (!) sağlanması gibi vaadlerde bulunur.⁶²

• Toplumsal örgütlenmenin gelişmesi: Nihayet, glasnost dönemi toplumsal kuruluşlar açısından da bir canlanmaya tanık olmuştur. Sanatçı ve yazar sendikalarının yönetimleri resmi görüşleri başkalarına dayatmaya hazır, sansürcü eğilimli kadrolardan, glasnost yanlılarına geçmiş, kadın konseyleri ve yeni kamusal örgütler kurulmuştur.⁶³ Ama bu gelişmelerden çok daha önemlisi, 1987 Ağustosunda tü-

60) Bk. örneğin «Glasnost», *Changes in the Soviet Union as Seen by Foreign Journalists*, Novosti, Moskova, 1987 içindeki tanıklıklar.

61) Justin Schwartz, «Reform and Bureaucratic Power», *Against The Current*, 10, Eylül-Ekim 1987, s. 51-52.

62) «Değişim»; *Güneş*, 15 Kasım 1987.

63) Gorbaçov, Ocak 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 28.

müyle devletten bağımsız biçimde oluşmuş bir takım derneklerin bir araya geldiği, «Perestroyka Çerçevesinde Sosyal Girişimler» konulu bir konferansın toplanmış ve bu konferans sonunda bir Sosyalist Toplumsal Kulüpler Federasyonu'nun kurulmuş olmasıdır. Federasyon'un kuruluş bildirisi Gorbaçov'cu olmakla birlikte, kulüplerden bazılarının sovyet vb. seçimlerine kendi platform ve adaylarıyla katılma talebi, SB'nin siyasal sisteminde eşi görülmemiş bir gelişme olarak kabul edilmelidir.⁶⁴

II. PERESTROYKA'NIN ANLAMI

Gorbaçov reformlarının nasıl bir yönelişi temsil ettiğini bu ana kadar SBKP önderliğinin bakış açısından ve somut olgular aracılığıyla ortaya koymaya çalıştım. Şimdi sıra perestroyka'yı daha genel tarihsel bağlamına yerleştirmeye ve eleştirel biçimde değerlendirmeye geldi. Bu bölümde bir yandan Gorbaçov önderliğinin yenilikçi doğrultusunun ortaya çıkışının nesnel koşullarını irdelemek, bir yandan da perestroyka ve glasnost'un Sovyet toplumunun uzun dönemli tarihsel gelişmesi çerçevesinde nasıl bir anlam taşıdığını araştırmak istiyorum. Ama bunlara geçmeden önce, bu önderliğin ve bu süreçlerin içinde boy verdiği toplumun ve devletin karakterini en genel hatlarıyla da olsa saptamak zorundayız. Aksi takdirde, bugün yaşanan süreçlerin tarihsel yerine oturtulması çabası boşlukta kalmaya mahkûm olacaktır.

1. Sovyet Toplumunun ve Devletin Karakteri

1917 Ekim devriminden bu yana yetmiş yılı aşkın süre geçti. Tarihin ilk başarılı proleter devriminin ardından kurulan toplumun ve devletin karakteri, dünya sosyalist hareketi ve marksist teori içinde ta 30'lu yıllardan bu yana fırtınalı tartışmalara konu olmakta. Ben bu yazının sınırları içerisinde, bu tartışmalara hiç girmeden, sadece yazının geri kalan bölümünde yapılacak tahlile ışık tutmak üzere genel bir nitelendirme ile yetineceğim.

Bugünkü Sovyet toplumunu anlayabilmek için olaya önce dünya ölçeğinde bakmak gerekiyor. Ondokuzuncu yüzyılda kapitalizmin dev adımlarla gelişmesi ve yüzyıl sonundan itibaren emperyalist aşamaya girmesi, dünya ekonomisinin bütünleşmesine ve kapitalizmin ilişkilerinin dünya çapında patlak vermesine yol açtı. Birinci Dünya Savaşı'nın içinde ortaya çıkan Ekim devrimi, kapitalist özel mülkiyetin bu bütünsel sistemin en zayıf halkasında ilga edilmesiyle sonuç-

64) Bu kulüpler ve konferans hakkında bilgi için bk. *International Viewpoint*, 128, 26 Ekim 1987, s. 5-9.

lanıyordu. Ne var ki bu en zayıf halka, üretici güçlerin ve işçi sınıfının kültürel gelişmesinin daha üstün bir sosyo-ekonomik formasyona geçiş açısından olgunlaştığı bir Batı toplumu değil, yarı-feodal, geri, sanayileşmesi birkaç merkezle sınırlı, ezici biçimde bir köylü toplumu olan Rusya idi. Üstelik, Ekim devrimi ertesinde orta ve Batı Avrupa'da yükselen devrimci dalga başarısızlığa uğrayıp da, Sovyetler Birliği bir kapitalizm denizinde bir devrim-sonrası ada gibi yalnız kalınca, geriliğin bütün sorunları yeni toplumu istila edecekti. Böylece teorik olarak öngörülemez olacak özgün bir tarihsel konjonktür içinde çelişik karakterde yeni bir toplum ve devlet kuruluyordu. Troçki'nin özlü ifadesiyle, «Kendisi dünya çapında yüksek üretici güçler ile kapitalist mülkiyet biçimleri arasındaki çelişkilerden doğan Ekim devrimi, bu kez ulusal çapta geri üretici güçler ile sosyalist mülkiyet biçimleri arasında bir çelişkiye yol açtı.»⁶⁵ Başka bir biçimde söylenirse, Sovyetler Birliği'nin tarihsel gelişmesi ve karakteri, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyalist devrimleri başarısızlığa uğratan etkenlerden bağımsız olarak anlaşılamaz.

Dünya çapında sınıflar arasında ortaya çıkan bu özgün güç dengesi bileşimi, Sovyet toplumunun ve devletinin köklü biçimde çelişik bir karakter kazanmasına yol açtı. Şimdi ayrıntıya girmeksizin, bazı ana noktalara değinelim.

(1) Ekim devrimini izleyen toplumsal devrim süreci içinde Sovyetler Birliği'nde kapitalizm ortadan kaldırılmıştır. Büyük üretim ve dolaşım araçlarında özel mülkiyet ilga edilmiş, üretimin ancak kenarında kıyısında kalan özel faaliyet çerçevesinde ise ücretli emek çalıştırılmasına son verilmiştir. Sermayenin böylece mülksüzleştirilmesinin karşı kutbunda, emekgücünün bir meta olmaktan çıkması yeter. Çalışabilir durumdaki bütün Sovyet vatandaşlarına anayasal olarak ve fiilen sağlanan çalışma hakkı garantisi ve buna bağlı olarak işsizliğin ortadan kalkması, bir işgücü piyasasının oluşmasını engelleyerek emekgücünün fiyatını (ücreti) piyasanın yasalarından bağımsızlaştırmıştır. Dolayısıyla, ücret biçiminin bir meta kategorisi olarak varlığını sürdürüyor olması, özsel ilişkiler açısından emekgücünün bir meta olduğunu göstermez. Nihayet, toplumsal mülkiyetin alt bir biçimi de olsa devlet mülkiyetinin olanaklı kıldığı **merkezî planlama**, emeğin toplumsallaşmasının yeni bir biçimi olarak kapitalizmin hücre biçimi olan değer ilişkisinin yerine yeniden üretimin **hakim ilişkisi** haline gelmiştir.

(2) Kapitalizmin ilgası, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulmuş olduğu anlamına gelmez. Gerek SB, gerekse günümüzün öteki

65) Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Pathfinder, New York, 1974, s. 300.

kapitalizm-sonrası toplumları, kapitalizm ile sosyalizm arasında birer geçiş toplumu karakterine sahiptir. «Özgür olarak birleşmiş üreticiler» toplumunun alt (ya da ilk) evresi olan sosyalizm, sınıfların ve meta üretiminin ortadan kalktığı, tüm emeğin dolayimsız biçimde toplumsallaştığı, planlanmış üretimin piyasanın etkilerinden tümüyle kurtularak toplumun ihtiyaçları için gerçekleştirildiği bir toplumdur. Devrim sonrasında böyle bir topluma giden yolda, uzunluğu özgül tarihsel koşullar tarafından belirlenen bir geçiş toplumunun varlığı gerek Marx, gerekse Lenin tarafından öngörülmüştür.⁶⁶ Lenin'in ifadesiyle, «bu geçişsel özelliklerle ayırdedilen **bütün bir tarihsel dönemin gerekliliği** sadece marksistler için değil, gelişme teorisiyle bir derece tanışıklığı olan herhangi bir aydın için bile açık olmalıdır.»⁶⁷ Bugün sınıfların hâlâ varlığını sürdürdüğü, meta üretiminin kısmen sürüp gittiği, üretimin sadece toplumsal ihtiyaçlara göre değil aynı zamanda dünya pazarının basıncına uyarlı olarak yapıldığı SB'nin sosyalist bir toplum olarak nitelenmesi mümkün değildir.

(3) Sovyet devleti, Ekim devriminden doğmuş olan bir işçi devleti niteliğine sahiptir. Marksist devlet teorisinin temel önermesi her devletin mutlaka bir sınıf hakimiyetinin ifadesi olduğudur. Her devlet, belirli bir sınıfın (sınıfların) toplum içinde hakim olan çıkarlarını başka sınıflara karşı korumanın bir aracıdır herşeyden önce. Ekim devrimiyle birlikte kapitalizmin ilga edilmiş olması, Sovyet işçi sınıfının kapitalistler (ve kapitalizm-öncesi mülksahibi sınıflar) tarafından sömürülmesine son vermiştir. Ekim devrimi, ayrıca, çalışma garantisi biçiminde emekgücünü meta olmaktan çıkararak, işten çıkartmayı hiçbir ülkede görülmemiş biçimde güçleştirerek, çalışmadan bağımsız olarak temel bazı gereksinimlerin (eğitim, sağlık, konut vb.) toplumca karşılanmasını güvence altına alarak, kadınların hemen hemen tamamının çalışma yaşamına girmesini sağlayarak vb. Sovyet işçi sınıfına büyük kazanımlar sağlamıştır. Daha sonraki bütün gelişmelere rağmen, bu kazanımları koruduğu ve Sovyet işçi sınıfının sermaye tarafından sömürülebileceği bir toplumsal yapıya karşı güçlü bir barikat oluşturduğu ölçüde Sovyet devleti bir işçi devletidir.

(4) Ancak, bu işçi devleti proleter demokrasisine dayanan bir işçi devleti değil, **bürokratik olarak yozlaşmış bir işçi devleti** karakterine sahiptir. Ekim devrimi ile kurulan, işçi konseyleri üzerinde yük-

66) K. Marx, «Critique of the Gotha Programme», *The First International and After*, der. D. Fernbach, Penguin/NLR, 1974 içinde, s. 355; V. I. Lenin, «Economics and Politics in the Era of the Dictatorship of the Proletariat», aktaran Paul Bellis, *Marxism and the U.S.S.R.* Macmillan, Londra, 1979, s. 38.

67) Lenin, a.g.m., s. 38. Vurgu benim.

selen proleter demokrasisi, 1920'li yılların ortalarından itibaren güç kazanan, yavaş yavaş üretim alanında, devlette ve SBKP içinde belirleyici mevzileri eline geçiren bir bürokratik katman tarafından ortadan kaldırılmış, bunun yerine bu bürokratik katmanın kısmi çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye yönelik bir bürokratik diktatörlük kurulmuştur. Bu gelişmenin tarihsel nedenlerine bu yazı çerçevesinde girmek mümkün değil. Şunu belirtmekle yetinmek zorundayım: bürokratik yozlaşma, tüketim alanında her devrim-sonrası toplumda görülmesi kaçınılmaz olan mücadelenin, Sovyet toplumunun geriliği ve yalıtılmışlığı dolayısıyla muazzam ölçülere varan etkilerinin özgül siyasal gelişmelerle birleşmesinin bir ürünüdür. Bu yozlaşmanın sonucunda iktidarı ele geçiren bürokrasi hâlâ bir işçi bürokrasisidir: kendi çıkarları, Ekim'in ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik formasyonun varlığının sürdürülmesine bağlıdır. Ama kendi siyasal hakimiyetini sağlamlaştırma ihtiyacı aynı zamanda birçok kazanımı da ortadan kaldırmasına yol açar. İki noktayla sonuçlandıralım: birincisi Ekim devriminin günümüzde varlığını sürdüren kazanımları (özel mülkiyetin ilgası, planlama, çalışma garantisi vb.) sosyalist devrimin işçi sınıfına getirdiği kazanımların son kalıntılarıdır.⁶⁸ İkincisi, bu kalıntıların varlığı, Sovyet devletine, hâlâ Sovyet işçi sınıfının çıkarlarını, bürokratik yöntemlerle olsa bile, kapitalizme karşı koruyan bir işçi devleti karakterini verir. Buna karşılık işçi sınıfı devlet içindeki yönetici güç olmaktan çıkmıştır.⁶⁹ Bu güce yeniden kavuşması ise ancak toplumsal ve iktisadi temelleri köklü biçimde değiştirmeksizin Ekim devriminin varolan kazanımları üzerinde yükselecek bir siyasal devrim ile olanaklıdır.

(5) Nihayet, kapitalizmden sosyalizme geçiş süreci, kiç de sonucu önceden belirlenmiş bir süreç değildir. Sosyalizmle sonuçlanabileceği gibi, kapitalizme geri dönüş olasılığı da mevcuttur. Yukarıda, SB'nin karakterinin burjuvazi ile proletaryanın dünya ölçeğindeki mücadelesinin bir ürünü olduğunu belirtmiştim. SB'nin (ve öteki işçi devletlerinin) geleceği yine dünya çapındaki mücadele tarafından belirlenecek ve onu belirleyecektir. Ama her halükârda, SB'nde kapitalizme dönüşün, işçi devletinin toplumsal temellerini yıkmayı hedefleyen şiddetli bir karşı-devrimi gerekli kıldığını akıldan çıkarmamak gerekir.

68) Ernest Mandel, «Défense de la révolution permanente», *Quatrième Internationale*, 41. yıl, 3. seri, No. 10, Ocak-Şubat-Mart 1983, s. 115-16.

69) Bk. Leon Trotsky, *Writings 1935-36*, New York, 1970, s. 37-39. Aktaran: P. Belis, a.g.y., dn, 28, s. 248.

2. Perestroyka'nın Ortaya Çıkışının Nesnel Koşulları

SBKP yönetiminin Sovyet toplumunun içinde bulunduğu durumu ve reformların gerekliliğini nasıl açıkladığını yukarıda ayrıntılı biçimde görmüştük. Ne var ki, tarih hiçbir zaman tarihi yapanların kendilerini algılayışına ve sunuşuna bakılarak yargılanmaz. Maddeci bir yaklaşımın ilk görevi, nesnel süreçleri tarihsel bağlamı içinde incelemek, tarihin aktörlerinin kendilerine ilişkin bilincini de bu incelemenin ışığında değerlendirmektir. Oysa, SB'nin resmi görüşlerine karşı en ufak bir düşünce bağımsızlığı göstermeyen, SBKP'nin kendisi ve Sovyet toplumu hakkındaki bilincini gerçekliğin kendisiyle özdeşleyen bir bakış açısı için böyle bir sorun yoktur: Sovyet toplumu geleceğe uzanan yolu üzerinde yeni bir evreye ulaşmış, Parti bunu görmüş, doğru kararları almış ve uygulamaya koymuştur. Çünkü parti tek bir iradeye sahiptir, herşeyi görür ve, tabii, yanılmaz.⁷⁰

Perestroyka'nın ortaya çıkışının ve SBKP politikasına (şimdilik de olsa) hakim olmasının nedenleri kuşkusuz bu yaklaşımlardan daha ciddi biçimde ele alınmalı. Bu araştırma yapılırken Sovyet toplumunun genel niteliklerinin ötesinde, bu niteliklerin 70'li yıllarda ve 80'li yılların ilk yarısında doğan somut konjonktürde aldığı somut biçimlerle ilgilenmemiz gerektiği açık. Bu biçimler arasında, perestroyka'nın yükselişine etki yapan etkenlerin en önemlileri şunlar:

(1) **İktisadi bunalım:** Gorbaçov'un perestroyka'yı savunurken politikasına temel olarak sunduğu ana etkenin Sovyet ekonomisindeki duraklama olduğunu görmüştük. Gerçekten de, Sovyet ekonomisi 60'lı yılların sonundan itibaren solugunu yitirmiş, bu, büyüme hızında, tüketim ve üretkenlik artış oranlarında ciddi gerilemeler biçiminde somutlaşmıştır. Tablo 1'deki sayılar 1970'li yılların başından itibaren

70) Bu yaklaşımı Türkiye solunun çok çeşitli temsilcilerinde görmek mümkün. Ama en aşırı ifadesini bir kalem sürçmesi sonucunda Yalçın Küçük koyuyor ortaya. Gorbaçov döneminde uygulamaya konan bütün reformların aslında Brejnev döneminden miras kalan önlemler olduğunu kanıtlama telaşı, Küçük'ü sonunda şu yargıya götürüyor: «Tezi yazıyorum: Sovyet sisteminde sorunlar kadar çözümler de önceden hazırlanıyor.» («Gecikmiş Çözümler...», a.g.m., s. 20.) Kalem sürçmesi olduğunu düşündüğüm şey bu elbette: Küçük, SBKP yöneticilerinin yapacak başka işleri olmadığı için kendilerine «önceden» (neden önce?) sorunlar «hazırladıklarını» düşünmez sanırım! Ama cümleyi çarpıcı hale getiren ve böylece daha da simgesel kılan bu sürçmeyi bir yana bıraktığımızda, bu «tez» yukarıda söylediklerimin çıplak ifadesi oluyor: «Parti» herşeyi «önceden» bilir ve tedbirini alır. «Sovyet sisteminde nesnel toplumsal yasalar ortadan kalkmıştır» da denebilirdi!

ren büyümede vb. ortaya çıkan gerilemenin sürekli olduğunu açıkça ortaya koymakta.

Tablo 1⁷¹

	1966-1985 arasında yıllık büyüme oranları (%)			
	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85
Net Ulusal Ürün	7,1	5,1	3,8	3,2
Sınai Üretim	8,4	7,4	4,4	3,6
Sanayide Emek	5,7	6,0	3,2	3,2
Üretkenliği				
Yatırımlar	7,5	7,0	3,4	3,5
Kişi Başına	5,9	4,4	3,4	2,2
Gerçek Gelir				

Bunalımın varlığı kadar, ardında yatan nedenler de SBKP önderliğinin yönelişini etkilemek bakımından önem taşır. Bunların başında, emek üretkenliğindeki yavaş artış ve bununla ilintili olarak çalışma disiplini ve temposundaki zaafılar gelir.⁷² Bunun yanı sıra, Sovyet üretim yapısının teknolojik gelişmesinin son yıllardaki geriliği, iktisadi bunalımın ana nedenlerinden biridir. Bu konuda tek bir örnek yeterli olsa gerek: ABD ve Japonya'da 500'den fazla işçi çalıştıran hemen hemen bütün işletmeler bilgisayar kullanırken, Sovyetler Birliği'nde aynı tür işletmelerin sadece % 32'si bilgisayar kullanmaktadır.⁷³ Bunalımın bir başka önemli nedeni (ve perestroyka'nın dolaysız bir kaynağı) üretim yapısının son dönemde çok yavaş değişmesi olmuştur.⁷⁴ Nihayet Sovyet ekonomisinin dünya ekonomisi ile ilişkilerinden kaynaklanan nedenler vardır. Bunların bir bölümü konjonktürelidir (özellikle kapitalist dünyanın bunalımının Sovyetler Birliği üzerindeki etkileri); ama bir diğer bölümü, Sovyetler Birliği'nin dünya sistemi içindeki yapısal konumundan kaynaklanır. Şimdi perestroyka'nın bir başka kaynağı olarak bu noktaya bakalım.

(2) «Tek ülkede sosyalizm»in sınırları: Klasik marksizm için sosyalizm en azından modern üretici güçlerin gelişmiş olduğu kapitalist ülkelerin çoğunluğu çerçevesinde kurulabilecek bir yeni toplumdur. Bu

71) R. Luna, a.g.m., s. 15 Ayrıca bk. M. Haynes, «Understanding the Soviet Crisis», *International Socialism*, 34, Kış 1987, s. 14.

72) Üstelik bu yavaş artış olgusu mutlak olarak da düşük bir düzeyle birleştikten sonra daha da yakıcı hale gelir. Alanında otorite sahibi bir yazarın (A. Bergson'un) yaptığı hesaplama göre, 1960 yılında SB'de işçi başına gayrisafi maddi üretim ABD'ninkinin % 31'i dolayındaydı. Aktaran: David Lane, «Labour, Motivation and Productivity», McCauley (der.), *The Soviet Union Under Gorbachev*, a.g.y., içinde, s. 156.

73) E. Mandel, «The Significance of Gorbachov», a.g.m., s. 11.

74) Mike Haynes, a.g.m., özellikle s. 26-27.

anlayışın, bütün siyasal ve ideolojik etkenler bir yana bırakılsa bile, apaçık iktisadi bir nesnel temeli vardı. Sosyalizm, kapitalizmden üstün bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ondan daha gelişkin bir üretici güçler sistemine, daha ileri bir emek üretkenliği düzeyine, daha çok boş zamana vb. sahip olmak zorundadır. Ne var ki, üretici güçlerin muazzam gelişmesi, yirminci yüzyılın başına varıldığında kapitalizmin kendisinin artık ulusal sınırları aşarak bir dünya sistemi haline gelmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, tek bir ülke içine sıkıştırılmış bir «sosyalizm», kapitalizmden kaçınılmaz biçimde geri kalacağı için, olanaklı değildir.⁷⁵

Sovyetler Birliği'nde 1930'lu yıllarda gelişen inşa sürecini «tek ülkede sosyalizm»in kuruluşunun tamamlanmasının bir örneği olarak düşünmek (1936 tarihli Sovyet Anayasası'yla Stalin sosyalizmin kurulmuş olduğunu ilân ediyordu) tümüyle yanlıştır. Sovyet Rusya'nın geri üretici güçlerinin yerine bir ilk atılımla modern sanayiye dayanan bir üretici güçler sistemi getiren Sovyet sanayileşme süreci ile inşa süreci sadece başlamıştır. Dış ticaret tekelinin, büyük üretim ve dolaşım araçlarında devlet mülkiyetinin, planlanmış ekonominin büyük üstünlükleri (ve ülkenin devasa boyutları) dolayısıyla, Sovyetler Birliği 60'lı yıllara dek (savaşın yıkımını da onararak) hızlı bir büyüme ve sanayileşme yaşamıştır.

Ne var ki Sovyet ekonomisinin de son tahlilde dünya ekonomisinin bir parçası olduğu gerçeği, üretici güçlerin çağdaş gelişme düzeyinde, kendini ergeç hissettirecekti. Bu gerçeğin ilk belirir biçimi, dış ticarete yoğun bir biçimde açılma zorunluluğu olarak duyurur kendini. Bu zorunluluk, Doğu Avrupa'nın küçük ekonomilerinde daha erken hissedilmiş, büyük ölçekli üretimi daha kolay emen Sovyet ekonomisi ise bu duruma bir miktar gecikmeyle sürüklenmiştir.⁷⁶ Nitekim, Doğu Avrupa ekonomilerinden sonra Sovyetler Birliği'nin de kapitalist dünya ile ticareti son yirmi yılda hızla gelişmiştir. Sovyetlerin sadece emperyalist dünya ile ticareti 1970'li yıllarda üç katına yükselmiştir⁷⁷. SB ve Doğu Avrupa bir bütün olarak alındığı takdirde, 1965-78 döneminde emperyalist ülkelere ithalat 9 katına, aynı ülkelere ihracat ise 7 katına (değer olarak) yükselmiştir⁷⁸.

75) Burada kısaca özetlenen bu nokta, sosyalizmin kuruluşunun tek ülkede tamamlanabileceğini savunan Stalinist teorinin eleştirisinin sadece başlangıç noktasıdır. Bu teorinin asıl eleştirisi, ancak enternasyonalist bir siyasal temelde yapılabilir.

76) Bk. K. Boratav, *Sosyalist Plânlamada Gelişmeler*, a.g.y., s. 182-83.

77) M. Huber, «The Prospects...», a.g.m., s. 174.

78) Marie Lavigne, *Les relations économiques est-ouest*, Presses Universitaires de France, Paris, 1979, s. 90.

Dış ticaretin artışında bir etken büyük ölçekli üretim yapılarının uluslararası ticarete olan gereksinimi ise, bir diğeri de uluslararası teknolojik alışveriş zorunluluğudur; özellikle de Sovyetler Birliği gibi teknolojik bakımdan emperyalist ülkelerin gerisinde kalmış bir ülke için. (Gorbaçov reformlarının teknolojik modernizasyon amacıyla dış ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini öngördüğüne daha önce değinmiştim.) İşte, dış ticarete zorunlu açılma, fiyat, döviz, borçlanma ilişkileri vb. etkenler aracılığıyla «tek ülkede sosyalizm» in planında ve dış ticaret tekelinde gedikler açarak, dünya piyasasının disiplinini ve önceliklerini planlı ekonominin kendine özgü disiplinini ve önceliklerinin önüne geçirme yönünde bir eğilim yaratır.⁷⁹ «Tek ülkede sosyalizm» in dünya kapitalizmine karşı direnci büyük bir yara alır bu süreçte.

Ama çelişkiler burada sona ermez. «Tek ülkede sosyalizm» tam da dış ticarete dönme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığında büyük bir paradoks çıkar ortaya: dış ticaret gereklidir ama «tek ülke» nin dünya pazarına ihracat yapması çok zordur. Bunun nedeni, ekonominin onyıllar boyu görece olarak yalıtılmış olması sonucunda sanayinin üretkenlik, kalite vb. koşullar açısından yarışkanlığının (rekabet gücünün) geri kalmış olmasıdır. Sovyetler Birliği, bu çelişik mirasın olanca yükünü sırtında hissetmektedir bugün. Dünyanın ikinci büyük sanai üreticisi olan bu ülkenin, dünya pazarına ihracatı ezici biçimde madeni ve tarımsal ilksel maddelerden oluşmaktadır. Doğu bloku içinde dahi Sovyetler Birliği, kendinden önce dünya pazarına açılan bütün öteki bürokratik işçi devletlerinden daha geri bir konumdadır: 1975 istatistiklerine göre, makina, teçhizat ve ulaştırma malzemesi kalemlerinin toplam ihracat içindeki oranı, bütün Doğu Avrupa ve SB ortalaması alındığında % 32.5 iken, bu oran Sovyetler Birliği için %18.7'dir. (Aynı oran Çekoslovakya için %50'nin üzerindedir, Bulgaristan gibi görece olarak az gelişmiş bir ülke için bile %40'ı bulmaktadır.)⁸⁰

İşte perestroyka, gerek emperyalist şirketlerle ortak girişimler, gerek ihracatı özendirme, gerekse piyasa mekanizmasını yaygınlaştırma yöntemleriyle, «tek ülkede sosyalizm» in bu çelişkilerine bir çıkış yolu aramaktadır.

(3) **Bürokratik planlamanın sınırları:** Bürokratik olarak yozlaşmış bir işçi devleti niteliğiyle Sovyetler Birliği'ndeki planlama sistemi başlangıçtan beri ciddi çarpıklıklar ve zaafılar içermiştir. Kesimler arasında orantısızlık, bürokratik olarak dayatılmış planın büyük

79) K. Boratav, a.g.y., s. 182-83.

80) Lavigne, a.g.y., s. 38.

ölçüde israfa dayanması, iktisadi davranış bozuklukları, kalitesiz üretim— bütün bu kusurlar Sovyet planlamasına 30'lu yıllardan beri musallat olan zaafılardır⁸¹. Ülkenin hızlı sanayileşmesi, bürokratik de olsa planlı bir ekonominin üstünlüğünün bir sonucudur ve bürokratik planlamanın bu zaafılarına rağmen gerçekleşmiştir.

Ne var ki, üretici güçlerin gelişmesi belirli bir düzeye vardığında, bürokratik yöntemlere dayanan ve işçi demokrasisini temel almayan bir planlamanın belirli sınırlara çarpması kaçınılmaz olmuştur. Burada sadece en önemli sınırdan söz etmekle yetineceğim. Sorun emek üretkenliği ile ilgilidir. Modern fabrika öncesi üretici güçlere sahip bir toplumda sanai bir yapının kurulması bizatihi bu süreç dolayısıyla emek üretkenliğinde dev bir sıçrama yaratır⁸². Ancak modern sanayinin bir kez yerleşmiş olduğu bir toplumda, emek üretkenliğinin bürokratik yöntemlerle arttırılabilmesi çok güçtür. Gerek siyasal düzeyde, gerekse fabrika düzeyinde köklü bir yabancılaşma yaşayan işçinin üretime karşı görece bir kayıtsızlık içinde olması son derece olağandır⁸³. İşçi devletinin getirdiği çalışma garantisi de işçiye belirli bir güvence sağlayınca sorun iyice çatallaşır. Bu durumdan çıkmanın iki yolu vardır: ya piyasanın disiplini işçiye dışsal bir basınçla çalıştıracaktır; ya da işçi kontrolü, bunun daha üst bir aşaması olan işçi yönetimi ve işçi sınıfının merkezi siyasal iktidara hakim olmasıyla, proleteryanın kendi sınıf dayanışmasının yaratacağı bir içsel disiplin kurulacaktır. Bürokratik olarak yozlaşmış işçi devleti burada bir kez daha kendini geliştirmenin sınırlarına varmış durumdadır. Perestroyka'nın, bu sınırlar karşısında seçebileceği iki yoldan ilkinin (yani piyasa disiplinini) seçtiğini birazdan daha ayrıntılı olarak göreceğiz.

(4) **Biçimin öze uyarlanması (piyasa ilişkilerinin kendiliğinden gelişmesi):** Toplumsal ihtiyaçların bileşimi ile toplumsal üretimin bileşimi arasındaki her tür orantısızlık, ergeç özel mübadeleye ve (değişik biçimleri altında) meta ilişkilerine yol açar. Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik planlamanın yarattığı orantısızlıklara, üretimin yeterince toplumsallaşmamış olduğu alanların (özellikle hizmetler kesimi) meta ilişkileri dışına çıkarılmasının güçlüğü ve dünya eko-

81) Bürokratik planlamanın ciddi zaafıları birçok kaynakta ele alınmıştır. İyi özetler şu kaynaklarda bulunabilir: K. Boratav, a.g.y., tamamı; David Lane, *Soviet Economy and Society*, a.g.y., s. 73-79; Alec Nove, *The Soviet Economic System*, a.g.y., s. 20-31; E. Mandel, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, c. 3, bölüm xv, çev. Orhan Suda, 2. basım, Suda Yayınları, İstanbul, 1975.

82) 1930'lu yıllarda sağlanan hızlı üretkenlik artışı için bk. Alec Nove, *An Economic History of the USSR*, Penguin, Harmondsworth, 1972, s. 231-33.

83) Bk. Ernest Mandel, *Revolutionary Marxism Today*, der. Jon Rothschild, New Left Books, Londra, 1979, s. 148-49.

nomisinin «tek ülkede sosyalizm» üzerindeki basıncı eklenirse, ülkede sürdürülen ekonomik faaliyetlerin azımsanmayacak bir oranının neden resmi kanallar dışına taşıdığı daha kolay anlaşılır. Planın bilinçli düzenlemesinden koparak gayri resmi biçimde meta ilişkilerine tâbi olan bu faaliyetlerin bütününe verilen ad «gölge ekonomi» dir. Gölge ekonomi, devlet tarafından tahsis edilmiş malların bir bedel karşılığında özel kişiler arasında devri (örneğin ev ve daire kiralama), özel ders ve muayene, ev ve otomobil tamirinin özel kişilere yaptırılması gibi «masum» biçimlerden («gri» borsa), resmi fiyat üzerinden talebi arzını aşan malların (moda giysiler, mobilya, otomobil, inşaat malzemesi vb.) özel kanallardan daha yüksek fiyatta satılmasına («kahverengi» borsa), nihayet ithal ve yasadışı malların (fabrikalardan çalıntı, döviz, altın, esrar, fahişelik hizmetleri vb.) satışına («kara» borsa) kadar geniş bir meta ilişkileri ağını kapsar⁸⁴. Bu ekonominin boyutlarını kavrayabilmek için bir tek sayı yeterli olmalı: Ernest Mandel'in Sovyet kaynaklarına dayalı hesaplamalarına göre, 17 ila 20 milyon arası Sovyet vatandaşı işdışı saatlerinde hizmetler kesiminde çalışmaktadır⁸⁵.

Ne var ki, Sovyet ekonomisindeki gayri resmi mübadele ve meta ilişkileri «gölge ekonomi» ile sınırlı değildir. Üretim araçları üretimi alanında da, planın yarattığı orantısızlıkların düzeltilmesine yönelik bir paralel ağ uzun zamandır kök salmıştır. Planın işletmelerin girdilerini düzenleyen maddi teslimat konusundaki aksaklıkları, işletmeler arası gayri resmi takas⁸⁶ ve ikmal ve tedarik işlerinde pişmiş özel kişilerin («tolkaç»)⁸⁷ faaliyetleri aracılığıyla çözüme ulaştırılır.

Gayri resmi meta ilişkileri son dönemde önemli bir atılımla üretim alanına girmiş ve devlet organlarıyla doğrudan ilişki kurma temelinde gelişmeye başlamıştır. Şabaşniki adı verilen kişiler ekipler halinde devlet kuruluşlarından inşaat ihaleleri alarak inşaat kesiminde büyük bir önem kazanmıştır. Bu tür özel ihale faaliyetlerinin boyutları konusunda eski İçişleri Bakanı General Fedorçuk'un *Literaturnaya Gazeta*'ya verdiği bir demeç yol gösterici olabilir: Fedorçuk'a göre, şabaşniki'nin çalışma tarzının yasadışı olup olmadığını sormak anlamsızdır, çünkü büyük kentler dışında binaların yarısının onlar tarafından yapıldığı bilinmektedir⁸⁸!

84) Bu sınıflandırma aynen Katsenelinbeigen'e aittir. Aktaran: D. Lane, *Soviet Economy and Society*, a.g.y., s. 64-67.

85) Mandel, «The Significance of Gorbachov», a.g.m., s. 20.

86) Nove, *The Soviet Economic System*, a.g.y., s. 94 vd.

87) Boratav, a.g.y., s. 175.

88) K.S. Karol, «Gorbachev's Great Gamble: An Interview», *Monthly Review*, Temmuz-Ağustos 1987, s. 14.

Bütün bunların gösterdiği şudur: perestroyka, bir yönüyle, devletin iktisat siyasetinin, ekonomideki kendiliğinden bir gelişmeye, resmen tanınmamış bir meta ilişkileri zincirine uyum sağlamaya çalışmasıdır. Başka bir deyişle, biçimin (politika) nesnel koşulların itişiyile oluşan öze (ekonomi) kendini uyarlamasıdır. Gorbaçov ve danışmanları perestroyka'nın bu yönünü açıkça vurgularlar⁸⁹. Bu noktada şunu vurgulamak gerekir: Sovyet ekonomisindeki bu kendiliğinden gelişme hiçbir şekilde sosyalist planlamanın olanaksızlığını göstermez. Bu gelişme, bir yanıyla bürokratik planlama modelinin esneksizliğinin, bir yanıyla da Stalinist aşırı-merkeziyetçiliğin bir ürünüdür.

(5) Öteki bürokratik işçi devletlerinin etkileri: Gorbaçov reformlarını hazırlayan koşullar arasında, son olarak, öteki bürokratik işçi devletlerindeki (özel olarak da Doğu Avrupa ülkelerindeki) gelişmelere değinmek gerekiyor. Herşeyden önce, Avrupa'nın Doğu'unda yer alan ve «Sovyet bloku» olarak anılan yedi ülkenin, dünya sistemi içinde, iktisadi/siyasal bir bütünselliği olan bir alt-sistem olduğunu hatırlamakta yarar var. Nasıl Batı Avrupa'nın bir ülkesindeki sınıf mücadeleleri ya da iktisadi gelişmeler bölgenin öteki ülkelerinde, dolaylı olarak da olsa, belirli etkilerde bulunuyorsa, aynı şey Doğu Avrupa için de sözkonusu. Bu bütünselliği anlatabilmek için bir örnek vereyim: Sovyetler Birliği'nde 1965 yılında uygulamaya konan Kosiğin reformlarının tam anlamıyla uygulamaya geçirilemeyişinin nedenleri arasında 1968 «Prag Baharı» da var. Dubçek önderliğindeki Çek hareketi piyasa ilişkilerinin yaygınlaştırılmasına büyük önem verdiği için, piyasa ilişkilerine olumlu yaklaşan Kosiğin reformları da Sovyet bürokrasisinin önemli bir bölümünün hismini çekmiştir Çek deneyiminden sonra⁹⁰. Böylece, Sovyetler Birliği ile Çekoslovakya arasındaki bir çelişki, aynı zamanda Sovyet bürokrasisinin kendi içindeki bir saflaşmayı da bir ölçüde belirlemiştir.

«Sovyet bloku»nun bu bütünselliği göz önüne alındığında, son dönemin iki gelişmesinin Gorbaçov reformlarının ortaya çıkışı üzerinde ciddi etkiler yapmış olduğunu söylemek olanak kazanıyor. Bunlardan biri, Doğu Avrupa ülkelerinin bazılarının, özel olarak Macaristan'ın, bir süredir yürütmekte olduğu ve geleneksel Sovyet planlama sisteminden büyük ölçüde farklılaşan ekonomik mekanizma. 1968 yılında Prag'da Varşova Pakti'nin tankları Dubçek yöneti-

89) Gorbaçov, Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 41; T. Zaslavskaja, «Social Justice...», a.g.m., s. 10-11. Ayrıca bk. Z. Medvedev, *Gorbachev*, a.g.y., s. 249.

90) Bk. Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, Pluto Press, Londra, 1975, s. 185 ve 187.

minin iktisadi bakımdan piyasa ilişkilerine öncelik tanıyan, siyasal açıdan ise bir liberalleşmeyi içeren deneyimini ezerken, aynı yıl içinde Macaristan'da uygulamaya konan Yeni Ekonomik Mekanizma merkezi planın rolünü büyük ölçüde kısıyor, meta ilişkilerini yaygınlaştırıyor, ücretli emeğe dayalı özel üretimi zaman içinde artan ölçüde özendiriyor ve ekonomiyi kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleştirmekte ileri adımlar atıyordu. Macar modelinin SBKP'nin bugünkü yönetimi ve danışmanları üzerinde ciddi etkiler yaptığının ilişkin birçok belirti mevcut. Bazı Sovyet teorisyenlerinin, bu arada Gorbaçov'un danışmanlarından ünlü Zaslavskaya'nın, Macar modeline olumlu baktığı biliniyor⁹¹. Gorbaçov'un kendisi ise rapor ve konuşmalarında sık sık «kardeş ülkelerin olumlu deneyimi»ne atıf yapmakla kalmaz; Haziran 1987 Plenum'una raporunda, Sovyet reformlarını, Macar modeliyle özdeşleştirildiği için Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde çok özel bir anlamı olan «yeni ekonomik mekanizma» terimiyle anar tekrar tekrar⁹². Sovyetler Birliği'nin ardından Polonya ve Bulgaristan'ın da son dönemde piyasa mekanizmalarına yöneldiği, ayrıca «Sovyet bloku» dışında Yugoslavya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin de aynı doğrultuda gelişmelere sahne olduğu, nihayet Vietnam Komünist Partisi'nin de son bir yıl içinde benzer bir yöneliş içine girdiği düşünülürse, bürokratik işçi devletlerinde yaygın ve genel bir eğilimden söz etmenin yanlış olmayacağı ortaya çıkar.

Doğu Avrupa'nın siyasal/iktisadi yaşamı çerçevesinde, Gorbaçov'un reformlarını etkileyen öteki önemli gelişme 1980-81 Polonya olaylarıdır. 10 milyon işçinin (ve bu arada Polonya Birleşik İşçi Partisi'nin 3 milyon üyesinin) Dayanışma sendikası bağrında toplanarak siyasal yaşamın köklü biçimde demokratikleşmesi talebiyle mücadele vermesi, Doğu Avrupa'da daha önce de işçi ayaklanmaları yaşanmış olduğu halde, sırf boyutları nedeniyle olsa bile, işçi devletlerinin bürokratik yönetici katmanları için eşi görülmemiş bir kaygı kaynağı ve ders konusu olmuştur. Polonya olaylarından sonra SBKP'nin Sovyet sendikalarını işçi haklarını daha ciddi ve titiz biçimde korumaları için sıkıştırdığı yaygın olarak bilinen birşeydir⁹³. Ama bunun da ötesinde, Gorbaçov reformları, özel olarak da glas-

91) Philip Hanson, «The Economy», McCauley (der.), *The Soviet Union Under Gorbachev*, a.g.y. içinde, s. 111. Farklı bir görüş için bk. Nove, *The Soviet Economic System*, a.g.y., s. 111.

92) A.g.m., s. 45, 46, 51, 59 vb. Bu noktanın önemine Nove de dikkat çekiyor. Bk. a.g.y., s. 334.

93) Bk. örneğin Lane, *Soviet Economy and Society*, a.g.y., s. 27 ve Nove, a.g.y., s. 232.

nost, Sovyet bürokrasisinin Polonya olaylarının yarattığı şoka getirdiği bir cevap olarak düşünülmelidir⁹⁴.

3. «Piyasa Sosyalizmi»

Sosyalizmin inşası sürecinde piyasa kategorilerinin (meta üretim ve dolaşımının) yeri sorunu, Ekim devriminin ardından, özellikle 20'li yılların NEP uygulamaları dolayısıyla, tartışılmaya başlayan eski bir sorundur. Bu sorun 60'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nde ve bütün Doğu Avrupa ülkelerinde gündeme gelen reformlara ilişkin tartışmalarda yeniden canlanmıştır. Ama, Yugoslavya, Macaristan ve Çin'den sonra Sovyetler Birliği'nde de piyasa mekanizmalarının yaygın bir biçimde gündeme gelmesi, günümüzde sosyalizme geçişte piyasa kategorilerinin yerini sosyalistler için yakıcı bir sorun haline getirmiş bulunuyor. Bu yazı çerçevesinde, sosyalizme geçiş sürecinde piyasanın yerini ve yaygınlığını, plan/piyasa ilişkilerini vb. genel ve teorik bir anlamda derinlemesine tartışmak mümkün değil. Ama bugünkü SBKP önderliğinin piyasanın sosyalizme geçişte (onların sorunu koyuş biçimiyle sosyalizmde) rolü konusuna nasıl yaklaştığı dikkatle ele alınması gereken bir sorun.

Bu yaklaşımı ele almadan önce, bir efsaneyi ortadan kaldırmak gerekiyor. Türkiye solunun bir bölümünde, Gorbaçov reformlarının piyasa ilişkilerini yaygınlaştıran bir doğrultuda gelişmediği yolunda yaygın bir kanı var. Bu kanı, sadece (yukarıda sözünü ettiğim) süper-bakanlıkların kurulmasının ilk bakışta merkezileşmenin arttırıldığı türünden yanlış bir izlenim doğurmasından ileri gelmiyor. Daha önemlisi, SBKP'ye karşı imana benzeyen bir tavrın, somut verilerin incelenmesine tercih edilmesi. Yukarıda, perestroyka'nın bilançosunu çıkarırken ortaya konan tablonun, Gorbaçov reformlarının özünün planlı ekonomik faaliyetin alanını daraltarak piyasa mekanizmalarına dönüşe dayandığını açıkça ortaya koymuş olduğumu sanıyorum. Zaten Gorbaçov ve danışmanları da bu yönelimi (parti içindeki mücadelenin yarattığı gerilimlerin izin verdiği ölçüde) açıkça belirtiyorlar. Daha 1985 Haziran'ında, Genel Sekreterliğe getirilişinden sadece üç ay sonra, Gorbaçov meta-para ilişkilerinin, ekonomik yöntem ve özendiricilerin «tüm cephaneliği»ni kullanma

94) Bu açıdan 1984 yılında tarihçi Ambarzumov ile Bugayev arasında doğan polemik çok öğreticidir. Bu polemik çerçevesinde, Ambarzumov bir yanda Kronştadt ile NEP arasındaki ilişki ile öte yanda Polonya olayları ile günümüz Sovyet toplumunda NEP-türü reformların gerekliliği arasında belirttik bir paralel kurmuştur. Bu konuda bk. Schmidt-Häuer, *Gorbachev...*, a.g.y., s. 34-35. Kronştadt ile ilgili olarak bk. Nail Sathgan, «Kronştadt 1986», *Onbirinci Tez*, 2, Şubat 1986 ve orada eleştirilen kaynak.

amacında olduğunu açıkça belirtiyor⁹⁵. Daha sonraki konuşmalarında ise piyasa («meta-para ilişkileri») karşısında oluşmuş olan önyargılarla mücadeleye çağırıyor Parti'yi⁹⁶. Ekim devriminin 70. yılı dolayısıyla yaptığı konuşmada ise NEP'e sahip çıkarak, Lenin'in NEP hakkında yazdıklarından yararlanma gereğinden söz ediyor⁹⁷. Piyasanın önceliğinin en ileri düzeye ulaşmış olduğu Macar modeli-ne Gorbaçovcuların nasıl yaklaştığını az önce görmüştük.

Bir kez perestroyka'nın plandan piyasaya doğru bir yönelim içinde olduğu gerçeği saptandıktan sonra, sorun bunun Sovyet toplumunun tarihsel gelişmesi içinde ne anlama geldiğini tartışmak oluyor. Bu konunun çeşitli boyutlarına burada girmek olanaklı değil. Ben sadece sorunun genel çerçevesini çizmekle ve bugünkü SBKP yönetiminin konuya bakışını değerlendirmekle yetineceğim.

Klasik marksizm için, meta üretiminin anarşi ve yabancılaşması temelinde yükselen kapitalizme karşıt olarak, sosyalizmin meta üretiminin ilgası ve birleşmiş üreticilerin ekonomiyi demokratik bir biçimde planlamasına dayanacağı apaçık bir gerçektir. Marx'ın gerek Proudhon'la, gerekse Ricardocu sosyalistlerle yaptığı bütün polemiklere temel olan bu görüş, Lenin tarafından da aynen benimsenmişti. Lenin için meta üretimi kapitalizmin yatağıydı ve sosyalizm «meta ekonomisinin ilgası»nı gerekli kılıyordu⁹⁸. Bu klasik görüşün sosyalizme geçiş dönemi açısından sonuçlarını çıkarsayan Preobrazhenski'ye göre ise, geçiş döneminin temel iktisadi yasası, plan ilkesinin (toplumun iktisadi yaşamının bilinçli biçimde düzenlenmesinin)

95) Haziran 1985 MK Toplantısına Rapor, *Selected Speeches*, s. 119.

96) Bk. örneğin SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, *Selected Speeches*, s. 389 ve «Değişim», *Güneş*, 9 Kasım 1987.

97) *Toplumsal Kurtuluş*, 6, Aralık 1987, s. 32. Gorbaçov'un Lenin'in NEP konusundaki görüşlerine ne kadar sahip çıktığını birazdan göreceğiz. Bu arada şunu kaydetmekte yarar var: Şubat ayı başında, Moskova duruşmalarının sanıklarından ondokuzu ile birlikte NEP'in baş savunucusu Buharin'in (ken di içinde son derece olumlu bir gelişme olan) rehabilitasyonu bu bakımdan son derece anlamlıdır. Buharin'in rehabilitasyonu, böyle bir gelişmeyi vurgulu biçimde «olanaksız» olarak niteleyen Saçak yazarı Mehmet Gündüz'ü yanlışlamıştır. Bk. «Sovyet Sistemi ve Gorbaçov Reformları», *Saçak*, 44, Eylül 1987, s. 52. Gündüz'ün yanlışlığının bir rastlantı olmadığını, Sovyet toplumunun doğasını yanlış kavramasından kaynaklandığını da ekleyeyim. Nitekim kendisi de yargısını Sovyet bürokrasisinin «ideolojik ve sınıfsal temellerine» dayandırıyor.

98) V. I. Lenin, «The Agrarian Question», *Collected Works*, c. 15, s. 138. Aktaran: David Lane, *State and Politics in the USSR*, Basil Blackwell, Oxford, 1985, s. 142. Bu görüşü Marx da *Gotha Programının Eleştirisi*'nde aynı açıklıkla ifade etmiştir. Bk. «Critique of the Gotha Programme», a.g.m., s. 345.

değer yasasının (meta üretiminin, piyasanın anarşisinin) yerini bir süreç içinde almasıydı⁹⁹.

Kuşkusuz, klasik marksizm meta üretiminin, piyasa kategorilerinin ve değer yasasının hakimiyetinin akşamdan sabaha ortadan kaldırılabilceği türünden çocuksu bir yanılsama içinde değildir. Meta üretimi ve piyasa kategorilerinin ortadan kalkışı, aynen devletin ortadan kalkışı gibi, bir eriyip gitme (sönümlenme) süreci biçiminde olacaktır. Bu sürecin temel önkoşulu da, üretimin toplumsal düzeyde bilinçli bir biçimde düzenlenebilmesi için üretici güçlerde yeterli bir toplumsallaşmanın gerçekleşmesidir. Yeterli toplumsallaşmanın olmadığı yerde meta üretiminin ve piyasa kategorilerinin bastırılmasına yönelik çabalar çoğu zaman ya üretimin durmasıyla ya da karaborsa, rüşvet, yolsuzluk türünden dolaylı mübadele yöntemlerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilir. (Ama bazı durumlarda piyasayı dolu dizgin özgür bırakmaktansa karaborsa vb. olgular tercih edilebilir.) Yani, uzun bir geçiş dönemi boyunca, plan ile piyasa, bilinçli düzenleme ile değer yasası yanyana yaşayacaktır. Hatta bazı durumlarda, erken toplumsallaştırma çabalarından geri dönerek, meta ilişkilerini geçici bir dönem için yaygınlaştırmak bile, bütün sakıncalarına rağmen, gerekli olabilir. Ama her durumda, marksist bir önderliğin yapması gereken, piyasa kategorilerini üretici güçlerin gerekli kıldığı ölçüde muhafaza etmekle birlikte, uzun dönemde ortadan kalkışını özendirmek olmalıdır¹⁰⁰.

Eğer sosyalizme geçişte meta üretiminin rolüne ilişkin bu yaklaşım doğru ise, bundan iki sonuç çıkarmak olanaklıdır: (i) Meta ekonomisi ile inşası tamamlanmış bir sosyalizm, birbiriyle bağdaşmaz iki kategoridir. Dolayısıyla, «sosyalist meta ekonomisi» kavramı kendi içinde çelişik bir kavramdır¹⁰¹. (ii) Sosyalizme geçiş döneminin belirli bir tarihsel evresinde meta üretiminin ne kadar yaygın ve gerekli olduğu ile sosyalizme geçiş süreci ilerledikçe meta üretiminin yaygınlaşmasının gerekip gerekmediği, iki ayrı sorundur. Ben bu yazıda «piyasa sosyalizmi» kavramını, inşa süreci ilerledikçe üretici güçlerin gelişmesinin meta üretiminin yaygınlaşmasını gerekli kıldığı yolundaki görüşleri temsil etmek üzere kullanacağım. Bugün Batı'da sosyalizm üzerine yapılan tartışmalarda çok gözde bir kavram

99) Donald Filtzer, «Preobrazhensky and the Problem of the Soviet Transition», *Critique*, 9, Bahar-Yaz 1978.

100) Bu konuda Mandel'in bu kitaptaki yazısına bakılabilir.

101) Klasik marksizmin sosyalizm ile meta üretimi arasındaki ilişkiye yaklaşımına tümüyle aykırı olan bu kavram bugünlerde çok revaçta ama aslında Doğu Avrupa ve SB'de en az yirmi yıllık bir geçmişi var. Bu noktaya bu kitaptaki yazısında Mandel değiniyor.

olan «piyasa sosyalizmi», yukarıdaki tanımdan da anlaşılabilir gibi, insanlığın uzak geleceğinde dahi hiçbir toplumun ekonomisini tümüyle bilinçli bir biçimde planlayamayacağı, meta ilişkilerinin yabancılaşmış, fetişist, atomize ve anarşik niteliğinin her zaman, kısmi biçimde de olsa, muhafaza edilmesi gerektiği sonuçlarını mantıksal olarak içerir.

SBKP'nin bugünkü önderliği, işte bu özel anlamıyla, «piyasa sosyalizmi»ne bağlıdır. Bu yaklaşım, Gorbaçov'un Sovyet toplumunun bugünkü durumuna ilişkin olarak geliştirdiği teorik yorumun ayrılmaz bir mantıksal ögesidir. Yukarıda, bu teorik açıklamayı tahlil ederken, Gorbaçov'un Sovyet toplumunun «sosyalizm»in nitel olarak farklı yeni bir aşamasına geçmesinin gerekliliğini savunduğunu vurgulamıştım. Burada önemli olan, Gorbaçov'un bu daha ileri aşamaya geçiş için geliştirdiği gerekçedir: bu yaklaşımda, merkezi planlamanın alanının daraltılması, buna karşılık meta ilişkilerinin alanının genişletilmesi, bugünün geniş ölçekli ve karmaşık ekonomisinin özelliklerine bağlanmaktadır¹⁰². Başka bir deyişle, üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte planlama yetersiz kalmakta, daha yaygın piyasa ilişkileri gerekmektedir. Yani, meta üretimi plan ilişkilerinden daha yüksek bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu, «piyasa sosyalizmi»nin ta kendisidir. Bu durumda, Batı'nın en etkili ve yetkili «piyasa sosyalizmi» şampiyonu Alec Nove'nin de Sovyet ideologlarının bu tahliline harfi harfine katılmasına şaşırılmamak gerekiyor¹⁰³.

Gorbaçov bir kez bu tür bir düşünce tarzını benimsediğinde, meta üretimi ve piyasa konusundaki bütün öteki düşünceleri de kendiliğinden anlaşılır hale gelir. Meta-para ilişkilerinin ve değer yasasının «sosyalizmin karşıtı ve yabancıları olmadığı» görüşünden¹⁰⁴, piyasa üzerine kurulu bir üretim ilişkileri bütününe sosyalizm açısından bir «iyileşme» ifadesi olduğu önermesine¹⁰⁵, işletmelerin «iktisadi çıkarı ve iktisadi sorumluluğu»nun dengeli bir büyümeye «katkı» yapacağı türünden Adam Smith'e yaklaşan savunmalardan¹⁰⁶, sosyalizmde plan ile meta ilişkilerinin birbirlerini «diyalektik olarak» tamamlayacağı tezine¹⁰⁷ (klasik marksizmin bu ilişkiyi tam da bir mücadele diyalektiği olarak gördüğü hatırlansın), Gorbaçov'un

102) Bk. Haziran 1986 MK Planumu'na Rapor, *Selected Speeches*, s. 533 ve Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 39.

103) *The Soviet Economic System*, a.g.y., s.3.

104) «Değişim», «Güneş», 9 Kasım 1987.

105) *L'Humanité* ile Görüşme, *Selected Speeches*, s. 322.

106) Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 47.

107) A.y., s. 41.

piyasa yanlısı bütün görüşleri, temel hareket noktasının mantıksal uzantılarıdır.

Bu tartışmayı kapatmadan önce, piyasanın rolünün genişletilmesinin bu tür bir teorik haklı gösterme işlemini hiç de gerektirmediğine değinmek istiyorum. Gerçekte, Sovyet tarihinde meta üretiminin yaygınlaşmasının bir iktisat siyaseti olarak benimsendiği ilk dönem NEP dönemidir (1921-1929). Nesnel süreçlerdeki bu benzerliğe rağmen, o dönemin önderliği (en başta Lenin) sürecin açıklanmasına Gorbaçov önderliğinden çok farklı bir biçimde yaklaşmıştır. Piyasa ilişkilerinin yaygınlaştırılmasını ve özel üretim üzerindeki denetimin gevşetilmesini Lenin bir erdem olarak değil bir zorunluluk olarak, bir ilerleme olarak değil bir ricat olarak sunmuştur. Amaç ekonomiyi içine düştüğü savaş-ertesini bunalımdan kurtarmak, üretimi düşmüş olduğu çok düşük düzeyden yukarıya çekmek ve köylülerle ittifakın bozulmasını engellemektir. Bu yüzden NEP köylülere bir taviz niteliği taşır; aynı zamanda da, «kapitalizmin yeniden tesisine doğru bir adım» olduğu için tehlikelidir Lenin'e göre¹⁰⁸. Gorbaçov ise çok farklı bir çizgi izlemektedir. Burada, günümüzün SBKP önderliğinin gerek teorik anlayış, gerekse siyasal üslup bakımından devrimci marksizmden kopuşunun açık bir ifadesini buluyoruz.

4. Ekim Devriminin Kazanımları

Meta ekonomisinin geçiş ekonomisindeki rolünün güçlendirilmesinin, üretimin piyasanın anarşik güçlerine tâbi olmaya başlaması iktisadi bunalımların dönemsel olarak tekrarlanması olasılığının yükselmesi, sosyalizme geçiş toplumunda tek tek ve bir bütün halinde insanların kendi toplumsal güçlerine yabancılaşmaları, toplumsal üretimin bilinçli ve siyasal önceliklere göre yönlendirilememesi gibi birçok olumsuz sonucunu burada uzun uzadıya tartışmak güç. Ama bütün bunların da ötesinde, piyasanın geçiş toplumunun ekonomisinde açtığı gedikler, Sovyet işçi sınıfının Ekim devrimi sonucunda elde ettiği kazanımların tehdit edilmesine yol açacağı için marksist açıdan son derece sorunlu bir nitelik taşıyor. Tersinden söylenirse, planlanmış bir ekonomi ile işçi sınıfının kazanımları arasında bir bütünsellik ilişkisi mevcut. Birine vurulan bir darbe, ötekilerin de tehlikeye düşmesine yol açıyor.

Şimdi Gorbaçov reformlarının Ekim devriminin Sovyet işçi sınıfına getirmiş olduğu ana kazanımlar karşısındaki durumuna bakalım.

108) A. Nove, *An Economic History...*, s. 19-20; M. Lewin, *Political Undercurrents...*, a.g.y., s. 42 ve 45-46; R. Luna, «La falsa revolucion...», a.g.m., s. 9.

(1) **Çalışma garantisi:** Sovyet proletaryasının her üyesine çalışma hakkının yasal olarak ve fiilen garanti edilmiş olmasının Sovyet işçi sınıfının temel kazanımı olduğuna yukarıda değinmiştim. Çalışma garantisi sadece tekil işçinin onurlu bir yaşam sürdürmesini güvence altına almakla kalmaz. Ayrıca, çok önemli iki iktisadi sonucu vardır. Birincisi, işgücü piyasasının oluşmasını engelleyerek emek-gücünü bir meta olmaktan çıkarır. İkincisi, işçileri işyerlerinde güçlü kılarak çalışma koşulları üzerinde önemli ölçüde söz sahibi olmalarına yol açar. Ama tam da bu özellikleri dolayısıyla, çalışma garantisi ve onun sonucu olan tam istihdam, bürokratik işçi devletlerinde bürokrasinin ekonomiyi yönetiminin karşısına önemli bir engel olarak çıkar. Açıklayalım.

Tam istihdam, işçiyi öteki çalışma koşullarında olduğu gibi çalışma disiplini konusunda da güçlü kılar. İşten atılamayacağını ve her halükârda yeni bir iş bulabileceğini bilen işçi, emek sürecinde, emeğin yoğunlaştırılması, tekdüzeleştirilmesi ve disiplinin sıkılaştırılması yönündeki baskılara karşı çok daha kolay direnebilir. Nitekim, bugünkü SBKP yönetimi, Gorbaçov başta olmak üzere, Sovyet toplumunda yaygın olan iş disiplini eksikliğini doğrudan doğruya tam istihdama (ve işçi sınıfının öteki kazanımlarına) bağlar¹⁰⁹. Ayrıca, piyasa mekanizmalarının işlediği bir bağlamda, çalışma garantisi ve tam istihdam iflaslara ve tensikata ciddi sınırlamalar getireceği için önemli sorunlar yaratır.

Tam istihdam konusunda bürokrasinin bütün şikâyetlerine rağmen Gorbaçov henüz Sovyet ekonomisinde bir miktar işsizliğin yararlı olacağını söylememekte, hatta tersine tam istihdamı bir kazanım olarak savunmaktadır¹¹⁰. Buna karşılık, bazı Sovyet teorisyenleri tam istihdamı karşılarına almaya ve açık ya da örtülü biçimde işsizliği savunmaya başlamışlardır. Örneğin, SBKP'nin teorik yayın organı *Kommunist* dergisinde yayınlanan bir makalesinde Şatalin «otomatik garanti» yerine «toplumsal ve iktisadi açıdan etkin ve rasyonel tam istihdam» kıstasını savunmaktadır¹¹¹. Şmelyov adlı bir yazar ise Novi Mir'de bir miktar işsizliği, işçileri disiplin altına almakta yardımcı olacağı gerekçesiyle, savunmuştur¹¹². SBKP'nin teorisyenleri artık Ekim devriminin kazanımlarına açıkça karşı çıkmaktalar! Gorbaçov'un parti yönetici organlarındaki siyasal denge-

109) Gorbaçov, «Değişim», *Güneş*, 7 Kasım 1987. Ayrıca bk. D. Lane, «Labour, Motivation and Productivity», a.g.m., s. 164.

110) *L'Humanité* ile Görüşme, *Selected Speeches*, s. 326 ve «Değişim», *Güneş*, 14 Kasım 1987.

111) S. Shatalin, «Social Development...», a.g.m., s. 34.

112) Aktaran: R. Luna, «La falsa revolucion...», s. 11.

leri hesaplamak zorunda olduğu hatırlanınca, partinin teorik organında yayınlanmış bir makalede dile getirilen düşüncelerin önemi daha da iyi anlaşılır.

Kaldı ki, halen yürürlükte olan 12. Beş Yıllık Plan (1986-1990) sanayi alanında çalışmakta olan 13 ila 19 milyon işçinin teknolojik gelişme vb. nedenlerle işinden ayrılmasını öngörmektedir¹¹³. Gorbaçov da tensikatların yeni ekonomik mekanizmanın ve teknolojik modernizasyonun mantığında içkin olduğunu kabul etmektedir¹¹⁴. 20 milyon işçiye hizmetler kesiminde yeterli sayıda iş bulunamayacağı kabul edilirse¹¹⁵, yakın bir gelecekte Sovyetler Birliği'nde kitlesel işsizliğin doğması çok da şaşırtıcı olmayabilir. Sovyet sendikalar birliği'nin önderi Şalaev de, Sovyet işçi sınıfının 20'li yıllardan bu yana ilk kez işsizlikle tanışacağını belirtmiştir¹¹⁶. Yugoslavya ve Çin'de işsizliğin yadsınamaz bir olgu olduğu hatırlanırsa (Macaristan'da şimdilik kitlesel işsizlik yoktur), bu konuda rehavete yer olmadığı anlaşılır.

(2) **Emek harcamasından bağımsız bir sosyal koruma:** Ekim devriminin bir başka temel kazanımı da işçi sınıfının bütün üyelerinin, yaş, sağlık durumu, çalışma kapasitesi ayırımı yapılmaksızın bazı ihtiyaçlarının (sağlık, eğitim, bazı belediye hizmetleri vb.) karşılanmasına ilişkin belirli garantilere sahip olmalarıdır. Üretim faaliyetine yaptığı katkıdan bağımsız olarak her birey bu alanlardaki hizmetlerden asgari bir düzeyde de olsa yararlanır. Bu tür bir sosyal koruma emek harcamasının nicel ve nitel yönlerinden bağımsız olduğu ölçüde, toplumsal olarak daha şevkli bir çalışma düzeyini uyarsa bile, tekil işçiler açısından bir maddi özendirici etkisini yapamaz. Sovyet toplumunda her gelir akımını üretimin daha disiplinli ve etkin yürütülmesini özendirip özendirmediği açısından değerlendirilen yeni Sovyet teorisyenleri, sosyal korumanın bu haliyle «yararsız», hatta işçileri tembelleştirici etkiler doğurmak bakımından «zararlı» bir nitelik taşıdığını düşünürler. Bu bağlamda iki tür öneri yapılır: (i) Bazı malların (örneğin iyi kalite konut) devletçe tahsis edilip daha yüksek fiyat ödeme yoluyla satın alınamaması çalışma motivasyonunu azaltacağı için, parasız dağıtım tabii bazı mallar parayla satılır hale getirilmelidir¹¹⁷. (ii) Sosyal programların

113) D. Lane, a.g.m., s. 166-67. Gorbaçov'un kendisinin verdiği rakam 5 milyondur. Aganbegyan ise 2000 yılına kadar 30 milyon kol işçisinin «serbest kalacağını» belirtiyor: a.g.m., s. 14-16. Ayrıca bk. P. Hanson, «The Economy», a.g.m., s. 106.

114) Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor; a.g.m., s. 59.

115) P. Hanson, a.g.m., s. 106.

116) Aktaran: R. Luna, «La falsa revolucion...», s. 11.

117) T. Zaslavskaja, «Social Justice...», a.g.m., s. 24-25.

artan ölçüde işletmelerin sorumluluk alanına devredilmesi, böylece kârlı işletmeler çalışanlarına daha çok sosyal hizmet sağlayabileceklerinden, sosyal programların da birer maddi özendirici niteliği kazanması sağlanmalıdır¹¹⁸. Teorisyenlerin yaptığı bu öneriler SBKP yönetiminde de yankı bulmaktadır. Gorbaçov da çeşitli raporlarında, sosyal hizmetlerin de birer özendirici niteliği kazanabilmesi için işletmeler düzeyinde örgütlenmesini (yani bir anlamda özelleştirilmesini) savunmuştur¹¹⁹.

(3) **Temel ücret mallarına devlet desteği:** Çalışanların toplumsal üretime yaptığı katkıdan bağımsız olarak sosyal koruma altına alınmasının bir yöntemi bedava hizmetlerse, bir başka yönü de temel geçimlik mal ve hizmetlerin fiyatlarının düşük tutulması yoluyla bunlardan, ücretinin düşük veya yüksek olmasından bağımsız olarak herkesin yararlanmasının sağlanmasıdır. Sovyetler Birliği'nde temel gıda maddelerinden konuta, belirli tür giyim eşyasından kültür ürünlerine (plak, kitap, gösteri sanatları ürünleri vb.) birçok mal, maliyetinin altında fiyatlardan satılmaktadır. Kuşkusuz, bunun koşulu devletin ilgili mal ve hizmetlerin üreticilerinin zararlarını kapatması, yani onlara sübvansiyonlar aracılığıyla destek olmasıdır. Sovyetler Birliği'nde sübvansiyonların ulusal bütçe içindeki payı %12 olarak hesaplanmıştır¹²⁰.

Sübvansiyonlar fiyatların maliyetlerle bağıntıyı koparttıkları için, işletmelerin tam **hozraşet** ilkesine ve kendi kendini finansmana dayalı olarak çalışacağı bir meta üreticileri ekonomisinin mantığıyla çelişir. Bu yüzden, perestroyka'nın teorisyenleri sübvansiyonların kaldırılmasını ve fiyat sisteminin köklü biçimde değiştirilmesini savunmaktadırlar¹²¹. Bütün bu yazarlar sosyal adaletin mutlaka gerektiği konusunda kayıtlar da koysalar, aslında sübvansiyonların kalkışı ve dolayısıyla temel gıda vb. maddelerinin fiyatlarının yükselişi, Sovyet işçi sınıfının alt katmanlarını mutlaka güç duruma düşürecektir. Polonya'da Ocak ayı sonunda çeşitli mal ve hizmetlere yapılan zamların ortalama %37'yi bulmasına karşılık işçilere %10 ek zam verilmiş olması, başka veri yokluğunda, önemli bir örnek olarak kabul edilmelidir. Sovyetler Birliği'nde 30 milyonu aşkın insanın (ortalama işçi ücretinin dörtte biri demek olan) ayda 50 ruble

118) S. Shatalin, «Social Development...», a.g.m., s. 37-38.

119) Haziran 1985 MK Toplantısına Rapor, *Selected Speeches*, s. 123 ve Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 60. Gorbaçov bu son metinde iş kolektiflerinin vb. bir «mülksahibine yaraşır biçimde» davranmasını istiyor!

120) Terry Cox, «USSR Under Gorbachev: The First Two Years», *Capital and Class*, 32, Yaz 1987, s. 14.

121) Aganbegian, a.g.m., s. 27-29; Zaslavskaja, a.g.m., s. 22-24; Shatalin, a.g.m., s. 41.

ile geçinmek zorunda olduğu hatırlanırsa durumun ciddiyeti daha iyi kavranabilir¹²².

(4) **Eşitlik ve eşitsizlik:** Sovyetler Birliği'nin tarihinde toplumun değişik kesimleri ve bireyleri arasında gelir eşitliği sorunu çok farklı biçimlerde ele alınmıştır. Devrimin ilk yıllarında gelir ve ücret farklılıkları (özellikle «uzmanların» görevlendirilmesi söz konusu olduğunda) kaçınılmaz ama arzu edilmeyen bir olgu olarak görülmüştür. Bu eşitlikçi yaklaşım Stalin'in «küçük burjuva eşitlikçiliği» ne saldırdığı ünlü 1931 konuşmasından sonra terkedilmiş, yeni ücret tarifeleri hazırlanmış, ücretler arasındaki farklar önemli ölçüde büyümüştür. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet yönetiminin bu farklar konusundaki yaklaşımı değişmiş, Kruşçev ve Brejnev dönemleri boyunca Sovyet toplumunda ücret ve gelir farklılıkları (bürokratların aynı ayrıcalıkları ve illegal kazançlar dışında) önemli ölçüde azalmıştır. Brejnev-sonrası dönemde vurgu yeniden eşitlikçiliğe karşı bir yöne dönmüştür.

Bugünün SBKP yönetimi marksizmin eşitlikçiliğe karşı olduğu, gelir ve ücret farklılaşmalarının maddi özendirici rolü oynayacağı için desteklenmesinin yararlı olduğu, eski dönemin gelir farklarını «düzleyici» («levelling») yaklaşımının terkedilmesi gerektiği yolunda bir propagandayı yüksek sesle sürdürmektedir. Bu propagandaya dayanak olarak, Marx'ın birleşmiş üreticiler toplumunun alt ve üst aşaması arasında yaptığı ayırımı başvurulmaktadır. Bilindiği gibi, Marx alt evrede geçerli olan ilkenin «herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre» olması gerektiğini söylemişti. SBKP yönetimi bu formülü «sosyalizmin temel ilkesi» olarak sunmaktadır. Gorbaçov, hemen her raporunda ve konuşmasında, eşitliğe saldırmak, gelir farklılaşmasını haklı göstermek için bu ilkeyi hatırlatmaktadır. Bu tavır çerçevesinde, söz konusu formül gönül rahatlığıyla ve yüce bir ilke gibi sunulur. Örneğin, Gorbaçov bu ilkenin «işlemesini engelleyen bürokratik dizginlerin kaldırılması» gerektiğini büyük bir kahramanlıkmiş gibi ilân eder¹²³. Ama bu yaklaşımın en çıplak biçimde dile getirilişinin onuru Çernienko'ya aittir. SBKP'nin eski Genel Sekreteri bir konuşmasında bu ilkenin kendileri için «kutsal» olduğunu belirterek, ilkenin uygulanması ile sosyal adaletin «düş olmaktan çıkarak yaşayan gerçekliğe dönüştüğünü» ileri sürmüştür¹²⁴.

122) Mandel, «The Significance of Gorbachov», a.g.m., s. 13.

123) 70.Yıl Konuşması, a.g.m., s. 32. Gorbaçov'a göre, «Adaletin tek bir ölçütü vardır: gelirin namusluca kazanılıp kazanılmadığı.» (Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 59.)

124) Aktaran: Lane, «Labour, Motivation and Productivity», a.g.m., s. 165.

Brejnevci Çernienko'dan Gorbaçov'a SBKP önderliğinin farkedemediği bir küçük pürüz vardır bu yaklaşımda. Marx, birleşmiş üreticiler toplumunun ilk evresinde bu bireysel bölüşüm ilkesini, sosyalizm henüz kendi temelleri üzerinde gelişmemişken kaçınılmaz bir ilke olarak görür. Ama tam da bu nedenle bu evrede «eşit hak» hâlâ bir burjuva hakkıdır. Yani, sosyalizmin çaresizlik içinde, zorunlu olarak devraldığı bir burjuva kalıntısıdır sözkonusu olan¹²⁵. Çernienko'nun «kutsal» sıfatıyla andığı ilke burjuva hukukuna dayanmaktadır yani! Gorbaçov burjuva dünyasının bir kalıntısını engelleyen bürokratik dizginleri kaldıracaktır!

Eşitlik sosyalizmin görebileceği nihai düş değildir kuşkusuz. Ama eşitsizliği eşitlik karşısında savunmak marksistlerin değil, hakim sınıf ideologlarının işidir¹²⁶. Stalin'le Gorbaçov'u birbirine bağlayan eşitlik düşmanlığı ile örneğin bir Lenin arasında tam bir uçurum vardır. Lenin 1918'de «yüksek maaşların Sovyet görevlileri... ve işçi kitleleri üzerinde ahlâk bozucu bir etkisi olacağının tartışmasız»¹²⁷ olduğunu belirtirken, zorunluluğu erdem olarak göstermekten özel olarak kaçınıyordu. Burada da, piyasanın rolünde olduğu gibi, taban tabana karşıt iki farklı tavır sözkonusudur: sosyalizme geçiş toplumunda burjuva toplumunun kalıntılarıyla bir arada yaşamak kaçınılmaz olabilir ama devrimci marksist bir önderlik bunun yaratabileceği sorunları açıkça ifade eder. SBKP yönetimi ise tam tersine uygulamak istediği burjuva ilkelerini yüceltmektedir.

5. Glasnost ve Sosyalist Demokrasi

Gorbaçov'un perestroyka'sının Sovyet işçi sınıfının kazanımları açısından ciddi bir tehdit oluşturduğu, bürokratik olarak yozlaşmış bir işçi devleti olan SB bağlamında dahi geri bir adımı temsil ettiği açıkça ortaya çıkmış durumda. Buna karşılık, Gorbaçov reformlarının öteki yönü, glasnost ya da demokratikleşme, dünyada ve Türkiye'de solun (hiç olmazsa bir bölümünün) bu reformlara sempati duymasına yol açan esas etkeni oluşturuyor.

125) Bk. K. Marx, «Critique of the Gotha Programme», a.g.m., s. 345-47.

126) Eşitsizliği savunmak için eşitliğe saldıran «marksistler»in nerelere kadar varabileceğinin iyi bir örneği bugünkü Macar Başbakanı Karoly Grosz'un bir görüşme esnasında söylediği şu sözlerdir: «Zenginlerle neden uğraşıyorlar? Çok açık: çünkü zenginler ötekilerden daha akıllı, daha yetenekli ve daha usta.» Zenginliğin bireysel üstünlüğe ya da erdemlere dayanan ilk haklı göstermesi değil bu tarihte! (Bk. «Problems and Opportunities in the Hungarian Economy. A Conversation with Karoly Grosz», *The New Hungarian Quarterly*, c. 28, No. 105, Bahar 1987, s. 106.)

127) «The Immediate Tasks of the Soviet Government». Aktaran: Mandel, «The Significance of Gorbachov», a.g.m., s. 23.

Bu yazının ilk bölümünde Gorbaçov'un glasnost adına ne tür öneriler yaptığını ve nelerin gerçekleştiğini kısaca gözden geçirmiştik. Burada yapmak istediğim, glasnost'un amaçlarını araştırmak, Gorbaçov yönetiminin demokrasiyi nasıl anladığına göz atmak ve demokratikleşme sürecinin sınırlarını ortaya koyarak gerçek bir proleter demokrasisiyle farkını vurgulamak.

Tartışmaya girmeden önce bir noktayı açıklıkla belirtmek gerekir. Hiç kuşku yok, Gorbaçov döneminin glasnost atmosferi kendinden önceki döneme (hele hele terörist yöntemlerin hakim olduğu Stalin dönemine) oranla daha özgür bir ortamı temsil ediyor. Bu yüzden de glasnost ile sansür ve baskı arasında tarafsız kalmak olanaklı değil. Ama glasnost ile yetinip, Gorbaçov ekibinden biraz daha fazla bir açılım beklemenin zorunlu olduğunu düşünmek, Sovyet işçi sınıfının tabandan ve kitleler olarak kendi yöntemleriyle gerçek bir sosyalist demokrasiyi aramasına karşı çıkmak ciddi bir hata olur.

Glasnost konusunda söylenmesi gereken ilk şey, SBKP önderliğinin son derece araççı («instrumentalist») bir demokrasi anlayışına sahip oldu. Gorbaçov için, başka herşey (sosyal adalet, bölüşüm, kültür vb.) gibi, demokratikleşme de ekonominin yeniden-yapılandırılmasına ve hızlandırılmasına giden yolda bir araç. Bu düşünceyi Gorbaçov hemen hemen her raporunda ifade ediyor. Biz en tipik örneğe bakmakla yetinelim:

«[Demokratikleşme] ...perestroyka'nın belirleyici gücünü oluşturan halkı sürecin içine çekmeyi olanaklı kılacak kalıptır. Eğer bunu yapmazsak, hızlandırmanın görevlerini hiçbir zaman başaramayız, ne de yeniden-yapılandırmayı gerçekleştirebiliriz.»¹²⁸

Yani glasnost araçtır, perestroyka ise amaç. Ama esas olarak Gorbaçov'un burada ifade ettiği anlamda (halkı harekete geçirme) değil. Bundan çok daha önemlisi şu: glasnost, reformcular için muhafazakârların parti, hükümet ve devlet bürokrasisi içindeki yerlerini sarsmak amacıyla kullanılacak bir araçtır. Bu konuyu biraz açmak glasnost'u gizemsizleştirmek açısından önem taşıyor.

Gorbaçov önderliğinin ideolojik ilham kaynağı Novosibirsk Raporu, ta 1983'de reformların toplumsal güçler dengesinin yeniden-dagılımlına yol açacağı için «çatışmalar olmaksızın başarılamayacağına» açıkça işaret eder¹²⁹. (Yani, Türkiye solunda bazan ileri sürüldüğü gibi, SB'de ya da SBKP içinde çelişki ve çatışmalar emperya-

128) Ocak 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 27. Ayrıca bk. Nisan 1985 MK Plenumu'na Rapor, *Selected Speeches*, s. 28 ve SBKP 27. Kongresi'ne Rapor, a.y., s. 407.

129) Aktaran: M. Huber, «The Prospects...», a.g.m., s. 183.

listlerin bir yalanı değildir.) Reformlardan çıkarları sarsılacak olan toplumsal güçleri temsil eden bir bölüm SBKP üyesi (muhafazakârlar), geçmişte elde ettikleri mevzilere yaslanarak reformculara karşı mücadele vermektedirler. Bu mücadelenin varlığını Haziran 1987 Rapor'unda Gorbaçov da açıkça dile getirmiş, yenilenme talebiyle muhafazakârların tavrı arasında bir çelişki olduğunu belirtmiştir. İşte bu sorun için Gorbaçov'un önerdiği iki çözümden biri demokrasidir¹³⁰. Esasen Gorbaçov'un reformcu ekibini glasnost'u muhafazakârlara karşı mücadelede bir araç olarak benimsemeye yönelten çok önemli bir tarihsel deneyim de vardır. 1965 Kosigin reformları başka etkenlerin yanısıra, tam da muhafazakârların reformcu Kruşçev'i iktidardan düşürüşünün ertesinde geldiği için doğru dürüst uygulanamamıştır. İşte reformcular bu ilk deneyimden şu dersi çıkarmışlardır: iktisadi reformların uygulanabilmesi, muhafazakârların siyasal iktidar mevzilerinden uzaklaştırılmasına bağlıdır. Öyleyse, glasnost reformcuların, zaten esas tabanları olan işletme yöneticilerinin ve teknokratların yanısıra, aydınları, sanatçıları, bilim adam ve kadınlarını, gazetecileri ve bir ölçüde işçi sınıfını merkez bakanlık bürokratlarına, parti içindeki muhafazakârlara ve yolsuzluklara bulaşmış kadrolara karşı seferber etmelerinin yöntemidir esas olarak¹³¹. İkincil olarak da, teknolojik modernizasyon bağlamında değerleri yükselmiş olan aydınlarla sıkı bir ittifak kurmanın bir yoludur. Nihayet, yeniden-yapılanma politikasına muhalefet etmesi olasılığı yüksek olan işçi sınıfını bir ölçüde kazanmanın bir yöntemi-
dir.

Buradan çıkan sonuç şudur: glasnost perestroyka'ya işlevsel olarak bağımlıdır. Onun bir türevidir. SBKP önderliği için bağımsız bir anlamı yoktur. Dolayısıyla, demokratikleşme yeniden-yapılanmaya hizmet etme işlevini yitirdiği andan itibaren bir kenara bırakılabilir¹³².

130) Haziran 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 8.

131) Bu yorumu birçok gözlemci paylaşmaktadır. Bk. David Seppo, «Economic Reform and Democratization», *International Viewpoint*, 128, 26 Ekim 1987; T. Cox, «USSR Under Gorbachev...», a.g.m., s. 12; Susan Weissman, «Who Benefits From Reforms?», *Against The Current*, 10, Eylül-Ekim 1987, s. 49-50; Sue Owen, «Gorbachev - A Turn to the Right», *Socialist Outlook*, 5, Ocak-Şubat 1988.

132) SB için ileri sürdüğüm bu yorum, Çin'de 1970'li yılların sonunda ortaya çıkan gelişmelerden de güç alıyor. Orada da 1978-80 arası dönemin görece demokratikleşmesi, Demokrasi Hareketi'nin bastırılmasıyla sona ermiş, ama perestroyka'nın Çin'deki karşılığı olan «dört modernizasyon» ve piyasa yönelimi 80'li yıllarda da sürmüştür. Bu konuda Ergun Aydınoglu'nun bu kitap-taki yazısına bakılabilir.

Glasnost'un esas yapısal sınırı buradadır. Ama bu sınıra varılmadan çok önce bile, SB'de ortaya çıktığı biçimiyle demokratikleşme sürecinin çok önemli sınırları olduğu vurgulanmalı. Herşeyden önce şu açık: SB'de dün nasıl herkes Brejnev'ci ise, bugün de herkes glasnost ve perestroyka taraftarı görünmek zorunda. Evet, basın başka şeyleri eleştiriyor; ama partinin resmi çizgisi konusunda en ufak bir eleştiriye rastlanamıyor. Hillel Ticktin bir süre boyunca Sovyet televizyonunu seyrettikten sonra glasnost'u şöyle tanımlıyor: «resmi politikanın farklı uygulanış yollarını ifade etme hakkı»¹³³. Unutulmamalı ki, basından sansür kaldırılmış değil. Ogonyok gibi koyu glasnost taraftarı bir dergi bile, Yevtusenko'nun «Buharin'in Dul Eşi» başlıklı şiirini, resmi makamlardan olumlu bir işaret gelmediği için basmıyor¹³⁴. Demokratikleşme sürecinin en çok propagandası yapılan yönlerinden biri olan işletme yöneticilerinin işçilerce seçimi ilkesi de, aslında çok belirlenmiş bir amaca hizmet etmek için getirilmiştir: yöneticilerin doğrudan doğruya yukarıdan atanmasına son vererek, bakanlık bürokrasilerinin işletmelere kendi çıkarları doğrultusunda müdahale gücünü zayıflatmak. Amacın işyeri demokrasisinin çiçeklenmesi olmadığı seçim sisteminden bellidir: işletme yöneticileri beş yılda bir, o işyerinde çalışan işçilerin tamamı tarafından genel oyla değil iki dereceli seçimle, yukarıdan gösterilen beş aday arasından seçileceklerdir. Bu tür bir seçimin işçilere işletme yöneticisi üzerinde fazla bir etki sağlamasını beklemek safdillik olur. Nitekim, *Izvestia*'nın bir araştırmasına göre, bugüne kadar yapılan seçimlerde yöneticiler genellikle tepeden «paraşütle» inmişlerdir¹³⁵.

Glasnost'un bir sınırı da Sovyet işçi sınıfının SBKP ve onun denetimindeki öteki örgütlerin dışında, özel olarak da başka parti ve sendikalarda örgütlenmesine karşı en ufak bir hoşgörü gösterilmesidir. Gorbaçov, SBKP'nin tartışılmaz konumunu her raporunda yeniden ve yeniden vurgulamakta ve öteki parti yöneticilerine güvence vermektedir¹³⁶. Gorbaçov'un demokrasi anlayışının sınırları şu cümlesinde çarpıcı biçimde dile geliyor: «Her siyasal bilinç sahibi işçi, her vatandaş beklentilerini Parti'nin politikasıyla ilişkilendir-

133) Hillel Ticktin, «The Soviet Yuppie Takes Power», *Against the Current*, 10, Eylül-Ekim 1987, s. 46.

134) *The Economist*, 30 Ocak-5 Şubat 1988. Bu olay kuşkusuz Buharin'in itibarının iadesinin öncesine rastlıyor.

135) Aktaran: David Seppo, «What's in it for the Workers?», *International Viewpoint*, 128, 26 Ekim 1987, s. 24. Ayrıca bk. Ticktin, a.g.m., s. 47.

136) Bk. örneğin Ocak 1987 MK Plenumu'na Rapor, a.g.m., s. 27 ve 52.

melidir...»¹³⁷ 70. yıl konuşmasında ise Gorbaçov, belki de bir dil sürçmesi ile, Parti'nin yönetici rolünün «halkımızın kaderi» olduğunu söylemiştir.¹³⁸ Bu durumda tarihçi Afanassiev'in günümüzde Sovyet toplumunda «düşünce özgürlüğünün talimat yoluyla, talimata karşı talimat yoluyla» ortaya çıktığını belirtmesinde şaşırarak bir şey yok¹³⁹. Ayrıca, geçtiğimiz Aralık ayında görevinden el çektirilen ve daha sonra Politbüro aday üyeliğini de yitiren «aşırı» glasnost'çu, Moskova Parti şefi Boris Eltsin'in yaptığı özeleştiride anlaşılır hale geliyor. Gazetelerin bildirdiğine göre, Eltsin «ihtiraslarına engel olmadığını, kişisel iktidar hırsıyla tutuştuğunu» belirten bir «özeleştiride» yapmış. Bu, bana kalırsa, özeleştiriden çok, Gorbaçov'un kendisinin bir başka bağlamda kullandığı bir benzetmeyle «kendi kendini kırbaçlama»ya benziyor!

Glasnost Sovyet toplumunda görece bir liberalleşmeden başka birşey değildir. Gerçek bir sosyalist demokrasi sadece non-figüratif resim yapma ya da basında ayrıcalıklı okulları eleştirme özgürlüğüyle gerçekleşemez. Ülkenin yönetimini eline almış işçi konseylerinin, özgürce ve tam iktidarla her konudaki kararları derece derece merkezileşen bir yapı içinde doğrudan doğruya aldığı bir rejimdir sosyalist demokrasi. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde SBKP'ye pasif biçimde boyun eğmek «kader» olabilir. Gerçek bir sosyalist demokraside işçi sınıfının «kaderi» öz örgütlenmeleri, konseyleri aracılığıyla toplumu doğrudan yönetmektir.

Bütün bunlara rağmen glasnost'un açtığı gedığın işçi sınıfı tarafından kullanılması ve sürecin yarın Gorbaçov'un niyetlerini aşan boyutlara ulaşması olanaksız değildir. Bu, Sovyet işçi sınıfının mücadele ve örgütlenme konusunda göstereceği kapasiteye bağlıdır.

III. SONUÇLAR VE OLASILIKLAR

Gorbaçov, Sovyet bürokrasisinin olağan yollardan başa getirdiği bir reformcudur. Gorbaçov reformları ise, Sovyetler Birliği'nde reformcular ile muhafazakârlar arasında yirmi yılı aşkın süredir devam etmekte olan mücadelede¹⁴⁰, reformcuların kazandığı son derece değerli bir mevzi. Ancak Gorbaçov'un yerini geri çevrilemez

137) Polonya Birleşik İşçi Partisi Kongresi'nde Yapılan Konuşma (Haziran 1986), *Selected Speeches*, s. 374.

138) A.g.m., s. 41.

139) Bu önerme *Onbirinci Tez*'in bu kitabında yer alan Afanassiev'le görüşmede yer alıyor.

140) Bk. Stephen Cohen, «The Friends and Foes of Change: Reformism and Conservatism in the Soviet Union», *The Soviet Union Since Stalin*, S.F. Cohen vd. (der.), Indiana University Press, Bloomington, 1980.

biçimde sağlamlaştırdığı henüz söylenemez. Dolayısıyla, reformların Sovyet toplumunun hücrelerine yerleştiğini söylemek için de henüz erken. Yakın geleceğe bakarken birden fazla olasılığı göz önünde bulundurmamız gerekiyor.

• Sovyet toplumu bir Kruşçev dönemi yaşadı ve reformcular ilk önderlerinin muhafazakârlar tarafından çok da zorlanmadan iktidardan düşürüldüğünü gördüler. Kuşkusuz bugün durum çok farklı: hem Gorbaçov'un prestiji ülke içinde ve dünyada Kruşçev'inkine oranla çok daha yüksek, hem de Sovyet ekonomisinin bunalımının derinliği perestroyka'dan geri dönüşü ve eski durağan dünyanın yeniden yerleştirilmesini güçleştiriyor. (Bu, perestroyka yerleşirse Sovyet ekonomisinin bunalımı mutlaka çözüme kavuşacak demek değil. Yugoslavya ve Macaristan örnekleri, «piyasa sosyalizmi»nin bunalımları çözmek bir yana, kendisinin bir bunalım kaynağı olabileceğini gösteriyor.) Ama herşeye rağmen Sovyet toplumunda ve SBKP içinde mücadele durulmuş değil. Hatta yakın gelecekte yükselmesi bile beklenebilir. 1987 yazından bu yana Gorbaçov'un muhafazakârlar karşısında bir ölçüde gerilediğine ilişkin bazı belirtiler mevcut. (Eltsin'e görevden el çektirilmesi bunun en çarpıcı göstergesi.) Muhafazakârların gelecekteki temel kozu, Gorbaçov'un bir başarısızlığa uğraması olacak. Bu da ya ekonomideki durgunluğun giderilememesi sonucu çıkabilir ortaya, ya da aşağıdaki olasılığın gerçekleşmesi halinde.

• Gorbaçov'un temelde çok ciddi bir ikilemi var: bürokrasinin muhafazakâr kanadına karşı bir ölçüde canlandırdığı kitlelerin taleplerinin bir süre sonra kendi demokratikleşme programının sınırlarını aşması¹⁴¹. Bu iki biçimde koyabilir kendini ortaya: ya Sovyet işçi sınıfının bir kitlesel muhalefet hareketi yaratmasıyla, ya da (daha büyük olasılık bu) Gorbaçov'un görünürdeki liberalizminden aldıkları cesaretle mücadeleye atılacak Doğu Avrupa işçilerinin (bir ya da birkaç ülkede) verecekleri kavga yoluyla. Her iki durumda da Gorbaçov önderliğinin tam bir ikilem içinde kalacağı kuşku götürmez: 1968'in Brejnev'i ya da 1981'in Jaruzelski'si gibi davranmakla kitleleri yabancılaştırmak ve muhafazakârların hakimiyeti yeniden ele geçirmelerine göz yummak ya da örneğin bir Doğu Avrupa ayaklanmasına müdahale etmeyerek, hatta Dubçek gibi kitle hareketinin peşine takılarak Sovyet bürokrasisinin ezici çoğunluğunun gazabını çekmek— bu ikisi arasında bir seçim olacaktır. Gorbaçov'un ki (ve elbette ikinci olasılık son derece zayıftır.) Bu ikilem. Sovyet

141) Ernest Mandel, «Gorbachev's Dilemmas», *International Viewpoint*, 144, 23 Şubat 1987.

sisteminin nesnel yapısı dolayısıyla, bürokrasinin «demokratik» bir kanadının yaşama şansının son tahlilde düşük olduğunun ifadesidir.

• Herşeye rağmen, büyük olasılıkla glasnost'u terketse de (bu noktada Deng önderliği ile karşılaştırma yararlı olabilir), perestroyka'yı yerleştirmekte başarıya ulaşması olanaksız değil Gorbaçov'un. İşte bu olasılıktır ki, sadece Sovyetler Birliği'nin değil bütün dünyanın sosyalistlerinin perestroyka olgusunu hiçbir rehavete kapılmadan, dikkat ve titizlikle incelemesini ve anlamaya çalışmasını yakıcı bir görev haline getirmektedir. Çünkü perestroyka, bürokratik olarak yozlaşmış olsa da, işçi sınıfının belirli kazanımlarını hâlâ güvence altına alan ilk ve en önemli işçi devletinin tarihinde yepyeni bir sayfanın açılması anlamına gelebilir.

Bu yazı boyunca yapılan tahlilde iki noktayı vurgulamaya çalıştım. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin bürokratik olarak yozlaşmış işçi devleti tarihin kendisine tanıdığı yetmiş yıllık soluklanma süresini artık tüketmiş görünmekte. Sovyet sistemi de, onun çevresinde oluşmuş öteki işçi devletleri de tarihlerinin bir dönüm noktasına varmış durumdadır. (Çin'in durumu, yönelimi açısından benzerlikler göstermekle birlikte, çok farklı biçimde ele alınmak zorunda.) Bu dönüm noktasının ardında yatan bunalım, temel olarak «tek ülkede sosyalizm»in ve bürokratik merkezi planlamanın içsel çelişkilerinin nihayet şiddetli biçimde dışa vurmalarından kaynaklanıyor. Emek üretkenliğini sürekli arttırmak ve kapitalizmin üretkenlik düzeyinin de üzerine çıkarmak işçi devletleri için bir zorunluluk. Ama «tek ülkede sosyalizm»in ürünü olan teknolojik gerilik, işçi demokrasisinin yokluğunda ortaya çıkan zayıf çalışma disiplini ile birleşince, Sovyet ekonomisinin bu yaşamsal değişkeni neredeyse yerinde sayıyor. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği kendini baştan aşağı yenilemek zorunda. Bürokratik iktidarla birlikte sosyalizme geçiş toplumu da bir yol ağzında.

Gorbaçov, bu bunalımdan çıkışın bir olası yolunu temsil ediyor. «Tek ülkede sosyalizm»in gerçek bunalımına, kapitalist dünya ekonomisiyle bağlarını emperyalizme tâbi bir konumda sıkılaştırarak cevap vermeyi öneriyor. Bürokratik planlamanın tikanıklığına seçenek olarak, üretkenliği yine kapitalizmin bir silahını, piyasanın disiplini, kullanarak arttırmayı hedefliyor. Böylece, kendine rağmen, Sovyet toplumunda kapitalizmin restorasyonunun (yeniden tesisinin) mücadelesini verecek toplumsal güçlerin maddi temellerini yaratmaya yöneliyor. «Kendine rağmen» diyorum: Sovyet bürokrasisinin çıkarları ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu işçi devletini ve onun ekonomik temelini sürdürmekten yana, Gorbaçov kapitalizme geri dönüşü sağlamak için çalışmıyor. Ne de bugün Sov-

yetler Birliği'nde perestroyka aracılığıyla oluşturulmakta olan sistem kapitalizm. Piyasa kapitalizm demek değil. Ama kapitalizmin yeşermesine müsait verimli bir toprak. Gorbaçov'un (özellikle ekonomik-teknokratik) bürokrasinin çıkarları için kullanmayı düşündüğü piyasadan önce küçük burjuvalar, sonra da potansiyel burjuvalar fıskırarak. Ama kapitalizmin yetmiş yıl önce sökülüp atıldığı Sovyet toprağına geri dönebilmesi için (muhtemelen NATO'nun da askeri olarak karışması gereken) şiddetli bir karşı-devrim yaşanması gerekli. Bütün bunlar Gorbaçov'un niyetlerinden tümüyle bağımsız.

1956'dan beri dönemsel olarak ekonomik bunalımlara düşen Polonya'da halkın çok sevdiği bir şaka anlatılır: «Uçurumun kenarına kadar gelmiştik. Yoldaş X'in akıllı politikası sayesinde ileri doğru büyük bir adım attık!» Gorbaçov, Sovyet tarihine o «büyük adım»ı atan akıllı adam olarak geçme şansına sahip.

Gorbaçov reformlarının SB'de ortaya çıkardığı bu yeni yönelimin tehlikelerine işaret etmek, muhafazakârların çizgisinin tercih edilir bir nitelik taşıdığı anlamına gelmiyor. Sovyet bürokrasisinin muhafazakâr kanadı, Sovyet ve dünya proletaryası açısından, ne siyasal, ne de iktisadi planda güvenilecek bir güç olarak görülemez. Siyasal planda, muhafazakâr çizgi Gorbaçov'dan çok daha geri bir konuma sahiptir. Her ne kadar gerçek bir proleter demokrasisi Gorbaçov'un da ufkunun dışında kalırsa da, muhafazakâr kanat Sovyet toplumunda her türden demokratik hakkın bürokrasinin tekeldi ve tek-sesli hakimiyetinin dışına taşıdığı ölçüde kesin biçimde kısıtlanmasından yanadır. İktisadi planda ise, Gorbaçov reformlarının gündeme gelmesine yol açan, tam da muhafazakârların savunduğu, kemikleşmiş bürokratik planlamadır. Sovyet ekonomisinin vardığı noktada bu tür bir planlama modelinin uzun bir süre daha yaşayabilirliği zaten sözkonusu değildir. Dolayısıyla, Gorbaçov'un eleştirisi hiçbir şekilde muhafazakâr pozisyonların savunusu anlamına alınmamalıdır.

Ne var ki, önümüzdeki yollar bu iki seçenekle sınırlı değil. Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da sosyalizme geçiş sürecinin karşılaştığı tikanıklık karşısında Brejnev'in ve Gorbaçov'un yollarının dışında bir üçüncü yol da mevcut. «Tek ülkede sosyalizm»in bunalımına karşı Gorbaçov gibi dünya kapitalizmi ile bütünleşmek yerine dünyanın her yöresinde devrimci hareketlere omuz vermek—«tek ülkede sosyalizm»in karşısına «dünya devrimi»ni koymak. Bürokratik planlamanın yerine piyasanın yabancılaşmış ilişkilerini değil konseylere dayalı bir işçi demokrasisi üzerinde yükselen de-

mokratik olarak merkezileşmiş bir planlamayı yerleştirmek¹⁴². Böylece, ileri teknoloji herhangi bir hakimiyet ilişkisine alet olmadan insanlığın tümünün hizmetine sunulurken, birleşmiş üreticilerin gönüllü disiplini üretimin başdöndürücü bir artışına götüren kapıyı açabilir. Ama bunun için kapitalizmin en önemli merkezlerde ilgasının yanısıra bürokratik işçi devletlerinde işçi kitlelerinin gaspedilen yönetme haklarını bir siyasal devrim aracılığıyla yeniden ele geçirmeleri gerekiyor. Bu bir teorik düşünüş değil: Doğu Almanya'dan Macaristan'a, Çekoslovakya'dan Polonya'ya, Doğu Avrupa'nın işçileri onyıllardır bürokratik yozlaşmanın cenderesini kırmak için ar- dı arkası kesilmeyen mücadeleler veriyorlar.

Söyle bağlayabilirim: işçi devletlerinde yaşanan ekonomik/toplumsal bunalımın aşılmasının sosyalist yolu, piyasanın hakimiyetini tesis etmekten değil gerçek bir işçi demokrasisinin kurulmasından geçer. Ama bu yol Gorbaçov'un yolu değil. Çünkü o gerçek bir işçi demokrasisinin önündeki en büyük engelin, bürokrasinin çocuğudur.

Şubat 1988

142) Bu tür bir planlama modelinin ayrıntılı bir teorik açıklaması için bk. Ernest Mandel, «Sosyalist Planlamanın Savunusu» I ve II, *İktisat Dergisi*, 273, Ağustos 1987 ve 275, Ekim 1987.

Geçiş Dönemi Ekonomisi

Ernest MANDEL

Marx ve Engels, Alman İdeolojisi'nde, Kapital'de, Gotha Programının Eleştirisi'nde ve mektuplarında değindikleri birkaç genel noktanın dışında, kapitalizmin yıkılmasını izleyen süreçte ekonominin düzenlenmesi konusunda hiçbir sistematik görüş geliştirmemişlerdir. Bunun nedeni rastlantısal bir unutkanlık değil, bilinçli bir kaçınmadır. Tarihsel materyalizmin kurucuları gelecek toplumun hazır bir şemasını peşinen formüle etmenin kendi görevleri olmadığına inanıyorlardı. Çünkü onlara göre bu toplum, ancak ortaya çıktığı koşulların somut sonucu olabilirdi¹.

Marx ve Engels'in bu tutumu anlaşılabilir olsa da, bu konuda üzülmemek elde değil. Çünkü Marx, sosyalizme geçişin gelişmiş kapitalist ülkelerden başlayacağını ve bazı kilit ülkelerde aynı anda ortaya çıkacağını öngörürken, iyi bilinen nedenlerle, kapitalizmin yıkılması sanayide ve kapitalist gelişmede görece geri kalmış ülkelerde başladı. Bu özel koşullar altında, yeni bir toplumun ortaya çıkışı bir çelişkiyi bir diğersinin yerine geçirdi. Kapitalist üretim ilişkileri ile ge-

* Bu yazı ilk kez 1968 yılında Ekim Devrimi'nin 50. yıldönümü dolayısıyla Mandel'in derlemiş olduğu *50 Years of World Revolution* (Merit Publishers, 1968) başlıklı kitapta yayınlanmıştır. Yazı Türkçe'ye Hanife Taştımur tarafından çevrilmiştir.

1) Örneğin Engels'in *Konut Sorunu*'ndaki şu pasaj: «Gelecek bir toplumun gıda maddeleri ve konut dağıtımını nasıl düzenleyebileceği konusunda spekülasyon bizi dolaysız bir biçimde ütopyaya götürür. Yapabileceğimiz en fazla şudur: günümüze kadar mevcut bütün üretim tarzlarının temel koşulları konusundaki anlayışımızdan hareketle, kapitalist üretim tarzının yıkılışıyla birlikte, bugüne dek toplumda var olmuş belirli mülk edinme biçimlerinin olanaksız hale geleceğini söylemek. Alınacak geçişsel önlemler bile her yerde o anda varolan ilişkiler ile uygunluk içinde olmak zorunda kalacaklardır. Bu önlemler küçük toprak mülkiyetinin olduğu ülkelerde, büyük toprak mülkiyetinin hüküm sürdüğü ülkelerdekinden oldukça farklı olacaklardır, v.s.» (Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works*, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1950, I, s. 572.)